

VAKIFLAR DERGİSİ

Metinden haric 323 Resim, 57 Plân ve
Kroki, 37 Desen ve 9 Levha'yı havidir.

SAYI: XI

İSLAM'DA KİTAP SEVGİSİ VE İLK KÜTÜPHÂNELER

Mahmut GÜNDÜZ

İSLAM'DA KİTAP SEVGİSİ VE İLK KÜTÜPHÂNELER

A- GİRİŞ:

1- İslâm, okumayı, öğrenmeyi, her şeyden önce insanlara farz kılan tek dindir.

Gelip geçmiş veya yaşayan diğer dinlerden hiçbiri, kutsal kitaplarında, Kur'ân-ı Kerîm'de belirtildiği gibi, ilme, eğitime bu derece büyük önem vererek, onu, elde etmeği teşvik etmiş, tavsiyede bulunmuş değildir.

Kur'ân-ı Kerîm'in ilim öğrenmeği farz kılan muhkem âyetlerinin yanısıra, İslâm'ın Ümmî (okuyup, yazması olmayan) büyük Peygamberi de, söz ve davranışlarında, ilmi benimsemiş, onu, her zaman üstün tutmuştur. Bu nedenle, İslâm'da, bilginlere, ilim sahiplerine büyük değer verilmiştir.

2- Kur'ân-ı Kerîm'in Hazreti Muhammed (S.A.S.) (570-632) aracılığıyla Müslümanlara inen ilk âyetleri, (Alâk Sûresi, âyet 1-5) de, Ulu Tanrı: «İnsanı pıhtılaştırmış kandan yaratan Rabb'inin adıyla oku! Oku! Kalemle öğreten, insana bilmediğini bildiren Rabb'in, en büyük kerem sahibidir» buyurmaktadır.

Allah'ın, İslâm ümmetine, daha doğrusu, bütün insanlara, diğer her türlü davranışlardan önce, ilk olarak, okuyup öğrenmeyi, bilgi sahibi olmayı emretmesindeki derin hikmeti anlamak önemlidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de okumayı, öğrenmeyi, ilim sahibi olmayı emredici sadece, bu ilk âyetler değildir. Bu hususta sırası geldikçe, gerekli bilgiler verilecektir.

3- İslâm'ın büyük Peygamberi de, tebliğ ettiği dinin, esaslarını ümmetine öğretip, uygularken, okumayı, öğrenmeyi, ilim sahibi olmayı daima telkin ve teşvik etmiştir. Nitekim; «Kadın, erkek her Müslümana ilim öğrenmek farzdır.»

«Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz.»

«İlim Çin'de olsa bile gidip alınız.»

«İlim ibadetten efdaldır, (daha üstün, daha faziletli)» dinin nazımıdır (düzenleyici).

Bilgin ol, ya da ilim öğretici, yahut ta öğrenici, ya ilimi dinleyici veya onu sevici ve yayıcı ol. Bunlar olamazsan hiç olursun. «Dünya'yı dileyen ilme sarılsın; Ahiret'i dileyen ilme sarılsın, hem Dünya'yı hem Ahiret'i dileyen gene ilme sarılsın.» gibi birçok sözleriyle (Hadîsleriyle) bu husustaki gerçek inancını içtenlikle ortaya koştur.

4- İslâm inancına, daha açıkçası Kur'ân-ı Kerîm âyetlerine göre, her kişi, Allah'ı ancak, ilmi derecesinde anlayabilir. Aslında, Kur'ân-ı Kerîm, herkesi, Allah katında eşit saymıştır. Ancak, Takva (Allah'ın yasakladığı şeylerden, günahlardan sakınan) ve ilim sahipleri bunlardan ayrı tutulmuşlardır.

Kur'ân-ı Kerîm'in Zümer Sûresi'nin 9 uncu âyetinde, bu hususta: «Ey Muhammedi De ki: Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu, ancak, akıl sa-

hipleri öğüt kabul eder, ibret alırlar.» buyrulmuştur.

Aslında, insan bilgi edinebilecek, onu taşıyacak bir özellikte yaratılmıştır. İnsanın, diğer bütün yaratıklara olan çeşitli üstünlüklerinden biri ve en önemlisi, ilim sahibi kılınması ve bu olanaklara erişebilmesidir.

Bilindiği gibi, ilim, insanı, dünyada, maddeye hakim kılar, sonra manaya yükseltir; madde ile uğraşan insan, bunlara ait ilim dallarına akıl erdirdikçe, aradaki ilişki ve orantıları, olayların mahiyetini, kanunlarını öğrenir. Bu sayede, insan, kolaylıklara kavuşur, uygarlığın nimetlerinden yararlanır, ufku ve kavrayışı, genişler, Allah'ın iyiliklerinden yararlanır. Allah'ın iyiliklerini daha derinden tanımaya, tanıdıkça da, O'nu sevmeye ve düşünmeye başlar. Bu şekilde, ilim yoluyla Allah'a yaklaşan, tecelli eden gerçekleri daha iyi tanımış, düşünce ve duygularını O'nun yoluna koymuş olur.

Bu hususta, Kur'ân-ı Kerîm'in Bakara Sûresinin 269 uncu âyetinde: «Allah dilediğine hikmet ihsan eder; kime hikmet verilmişse, şüphesiz, ona büyük iyilik edilmiştir. Bundan, ancak, akıl sahipleri ibret alır.» denilmektedir.

Bu âyet, öğrenmenin, ilmin, insanlara kazandırdıklarını açıkça belirtmektedir.

5- Yeryüzünde hiçbir din, hiçbir düşünce sistemi, doğuşundan bu kadar kısa bir süre sonra, Müslümanlık kadar geniş bölgelere yayılmış, insanları etkisi altında bırakarak, ilim alanında bu derece, hızlı gelişme ye yükseliş gösterememiştir.

İslâm, ilimde, sadece öğrenilenlerle yetinilmesini yeter görmez, daha ileri gidilmesini, daima arttırılmasını ister. Nitekim, bu hususta Kur'ân-ı Kerîm'in Tâhâ Sûresi'nin 114 üncü âyetinin son bölümünde: «Yarabbi (Rabbim) ilmimi arttır de» buyrulmak suretiyle, Hazreti Muhammed'e telkinde bulunulur. İslâmın büyük Peygamberi ise, Kur'ân-ı Kerîm'in bu emrine uyarak, Müslümanların buldukları seviyeden günden güne daha ileri gitmelerini, gelişmelerini ve mutluluğa ermelerini amaç edinmeleri için : «Dünü (iki günü birbirine) bu gününe eşit olan kayba uğramıştır.» demiştir.

Okumaya-öğrenmeye bu derece büyük önem veren, ilimi insan için gaye kabul eden bir dine bağlı olanların da, ilmi öğretici araçlara, yollara sahip olmaya çalışacakları şüphesizdir.

6- İslâm'da, ilim edinmek için olan. büyük ilginin doğal bir sonucu olarak, kısa bir sürede bir kitap sevgisinin ve merakının doğduğunu görmekteyiz. Bu, aynı zamanda, günümüz anlamında büyük ve paha biçilmez eserlerle dolu kütüphânelerin de kurulmasını sağlamıştır. Bu yazımda, İslâm'da kitaba verilen önemle, ilk kurulan kütüphâneler hakkında ayrıntılı bilgiler vermeğe çalışacağım.

Konuya girmeden önce, şu hususu da belirteyim ki: İslâm memleketlerinde, başlangıçtan yakın tarihlere gelinceye kadar, kitap ve kütüphâneler hakkında geniş bilgiler veren eserlerde, birtakım maddi hataların olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki:

Kitapların ve yazarlarının adlarından tutun, kütüphânelerin kuruluş tarihleri, yerleri, kurucuları, kitap koleksiyonları hakkında, birbirlerini tutmaz bilgiler verilmektedir.

Özellikle, günümüzde, bu konuda elimizde kaynak olarak faydalanmamız gereken müracaat eserlerinde örneğin, İslâm Ansiklopedisi, Meydan Larousse, Türk Ansiklopedisi gibi bir hayli tercüme, transkripsiyon ve rakam hataları bulunmaktadır. Diğer bir takım özel yayınlarda da, bu gibi hatalarla birlikte, kronolojik uygun-

suzluklar göze çarpmaktadır. Benim maksadım, bu eserleri eleştirmek değildir. Faydalandığım bu gibi ve diğer eserlerin yazarlarını rahmetle, şükranla anmayı bir borç bilirim.

Yazımda, kaynaklar bölümünde belirttiğim eserleri, birbirleriyle karşılaştırmak suretiyle, yukarda bahsettiğim hata ve eksiklikleri gidermeye çalıştım. Bunda, ne derece başarılı olduğumu belirtmem mümkün değildir. Görülecek kusurların bağışlanmasını ve uyarıda bulunulmasını önemle rica ederim.

B- KİTAP NEDİR?

1- Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı «Altıncı baskı, TÜRKÇE SÖZLÜK, 1974» te (sayfa 497): Kitap «yazılmış, ya da basılmış yaprakların bir araya getirilmesiyle oluşan dergi» şeklinde tanımlanmaktadır. Gene, aynı Kurum'un yayınladığı 1974 baskı «Kitaplık Bilim Terimleri» sözlüğünde (sayfa 39) ise, bu tanımlama, «yazılmış ya da basılmış yaprakların bir araya getirilmesinden oluşan, 49 sayfadan az olmayan ve bir konuyu belirli bir düzen içinde sunan yapıt» olarak belirtmektedir. Kanımızca, bu ikinci tanımlama, bilim bakımından daha doğrudur.

Arapça (Ketb-Yazmak) mastarından türetilmiş olan, kitap sözcüğünün asıl anlamı, yazılı olan şeydir. Çoğulu, Kütüb'dür. Kütüphâne sözcüğü ise, aslında kitapların bulunduğu, onları saklayan, ev, konut, yer anlamına gelir.

Biz, konumuzdaki amaçları gerçekleştirmeye hizmet etmesi bakımından gene, Türk Dil Kurumu'nun adigeçen sözlüğündeki tanımlamaları almak mecburiyetindeyiz :

Kütüphâne (Kitaplık): Kuruluş amaç ve görevine uygun kitap, film, plak vb. gibi her türlü düşünce ve sanat ürününü toplayan, düzenleyen ve genel olarak karşılık gözetmeden ve ayırım yapmadan okurların yararına sunan kurum!» (Kitaplık Bilim Terimleri Sözlüğü, s. 41-42).

2- Yazının bulunuşu yedi bin yıl öncesine varmaktadır. Bu, insanlık tarihinin en büyük olaylarından biridir. Yazı, insanoğlunun, unutkanlık denen beyin zayıflığına en etkin ve kesin bir çare olmuştur. Bu sayede, bilgilerin saptanması, korunması, geliştirilmesi, daha sonraki kuşaklara intikal ettirilmesi olanağı sağlanmıştır. Yazının bulunuşu ve zamanla geliştirilmesi, günümüze erişen yazılı belgelerin kolayca tetkik ve anlaşılmasına hizmet etmiştir. Bu yazılı belgelerin başında, en önemlileri olarak şüphesiz kitapları saymamız gerekecektir.

3- Geçmişte olduğu gibi, bugün ve bundan sonra da, milletlerin uygarlık seviyelerinin ölçülerinin başında gelecek kitabın ilkin hangi toplumda oluşturulduğu ve ilk kitabın nerede yazıldığı kesinlikle bilinmemektedir. Genel olarak, kitabın tarihini incelemek için, beşbin yıl gerilere gitmek zorundayız.

İlk yazılı belgelerin, iz ve kalıntıları, bizi bu kadar gerilere götürdüğünde, kitabın tarihinin daha çok, kâğıdın bulunuşuyla aydınlığa kavuştuğunu görürüz. Bu bakımdan, Çin eserlerini en eski kitaplar olarak kabul edebiliriz, Milâttan Önce 3000-400 yıllarında, Çin'de yazıya dayanan birtakım edebi faaliyetlerin olduğu anlaşılıyor. Çinliler, başlangıçta kâğıt yerine tahta yapraklar kullanıyorlardı.

Mısırlılar da, Milâttan Önce 1800 yıllarında papirüs bitkisini kâğıt gibi kullanmışlardır. Bunlar, zamanla rutubetin ve böceklerin tahribine uğramıştır.

Ancak, Milâttan Önce 213 yılına gelinceye kadar, kitap yazmalarının, bugünkü anlamda kâğıt üzerine yapılmadığını biliyoruz. Bu tarihte, Çinliler ipekten kâğıt yapmışlardır. Fakat, bu

pahalıya mal oluyordu. Nihayet, M.S. 105 yılında, gene Çin'de Han Sülâlesi devrinde -Han Sülâlesinin resmî kayıtlarına göre- Ts'ai Lun (Tsi-Lun, M.S. 50? -118) adında bir hadım (Haremağası) tarafından (birtakım kaynaklar, bu kimseyi Tarım Bakanı veya Mühendis olarak gösterirler) ağaç kabuklarıyla, kendir (kenevir) otu, paçavra, balık ağı gibi maddelerin karışımından, günümüzdekine benzer ilk ekonomik kâğıdın imâline muvaffak olunduğunu bildirmektedirler.

Bu şekil kâğıt imâli, zamanla daha çok gelişmiş ve öteki ülkelere de yayılmıştır. Bu yayılış, Türkler aracılığıyla olmuştur. Kâğıt yapımı, Çinlilerden, ilkin Orta Asya'daki Türk'lere geçmiştir.

Müslüman Araplar, 712 yılında Türk illerine saldırdılar. Semerkand'ı ele geçirdiklerinde, Türklerin, keten ve başka bitkileri döğüp, hamur yaptıktan sonra, bunu ince yapraklar halinde kuruttuklarını görüp, öğrendiler. Bu madde, henüz papirüsün unutulmadığı bir çağda, Orta Doğuya girerek parşömenin yerini aldı.

Kâğıdın bulunması ve diğer ülkelere yayılması, yazma kitapların daha çok artmasına, okuyucuların, büyük kolaylık ve olanaklara sahip olmalarına yaradı. Denilebilir ki, kitabın bugünkü yüksek seviyeye gelmesinde, ilkin kâğıdın bulunması, sonra da matbaanın icadı en büyük etken olmuştur. Bilindiği üzere, İslâm'ın ilk devirlerinde, yazılar kemik, kumaş, hurma yaprakları, yassı (levha) taş ve deriler üzerine yazılıyordu. Daha sonraları, özellikle, Abbasiler devrinde Horasan kâğıdı kullanılmaya başlandı. İlk büyük İslam Bibliyografı olan Eb'ul Ferec Muhammed İbn'al-Nedim'in (? öl.996) «Kitab al-Fihrist» adlı bibliyografyasından, zamanın halifesinin emriyle, adi derilerin kullanılması ve fena yazıların yasaklandığını öğreniyoruz. Bu gibi eserler temize çekildikten sonra yaktırılmıştır.

4- İslâm dünyasında ilk kâğıt fabrikası, Abbasi veziri El-Fazl Bermekî (766 - 808) tarafından 794 te Bağdat'ta kuruldu. Daha sonraları, Müslümanlar kâğıt yapımını Sicilya'ya, İspanya'ya götürdüler. Kâğıtçılık buralardan İtalya'ya, Fransa'ya geçti.

Kâğıt sırasıyla Mekke'de 797, Mısır'da 800, İspanya'da 950, İstanbul'da 1100, Sicilya'da 1102, İtalya'da 1154, Almanya'da 1228, İngiltere'de 1309 yıllarında kullanıldı.

İslâm memleketlerinde kâğıtçılık endüstrisinin doğmasıyla, kitapçılık hızla gelişti. İlk kitapçı dükkânları, Abbasiler (750 -1258) devrinin başlangıcı sıralarında görülmeye başladı. Kısa zamanda, bütün İslâm dünyasına yayıldı. Bu şekilde yeni bir sanat, meslek, kâğıt, kitap satıcıları, müstensihler (kitap kopya edenler) gibi (Varrâkûn) denen sınıf ortaya çıktı. Tanınmış Arap tarihçi ve coğrafyacısı, Ahmet İbn Vahid Al-Yakubî (? öl. 897) kendi zamanındaki Bağdat'tan bahsederken, sadece Vaddah mahallesinde yüzden fazla kitapçı dükkânı saydığını bildirir.

Aynı şekilde Mısır'da, Tulunoğulları (Tulunlar, 868-905) ve Ahşitoğulları (İhşitler, 935 - 969) zamanında kitapların satıldığı, bir kitapçılar çarşısı vardı. Bu dükkânlarda sık sık ilmî, edebî tartışmalar da yapılıyordu.

Şam'da (Sûk al-Varrâkîn) denen kitapçılar çarşısı da önemiydi. İspanya'da, İran'da ve Türk illerinde de bu gibi gelişmeyi görmek mümkündür. Öğrenmek hevesi ve kitap sevgisi, Avrupa'dan en az sekiz yüz yıl önce, İslâm memleketlerinde ilim ve fikir mahfillerinin (bilgin evleri, ilim ve edep meclisleri, çevreleri) doğmasına hizmet etmiştir.

C- İLK KÜTÜPHÂNELER:

1- Kütüphâne sözcüğünün Arapçası Maktaba, Farsçası ise Ketaphane'dir. Bu da, Arapça olan kitap sözcüğü ile, Farsça olan hane sözcüklerinden doğmuştur.

İslâm memleketlerinde okumaya ve kitaba verilen büyük önemi ve bunun sonucu olan gelişmeleri, tarihsel belgelerin ışığında ayrıntılarıyla belirtmek gerekiyor. İslâm'da ilk kütüphânelerin kuruluşlarını anlatırken, halkın kitap tutkusunu da, sırası geldikçe açıklamak konunun özelliği bakımından yerinde olur. İslâm'ın doğuşundan kısa bir süre sonra meydana getirilen camiler, sadece, birer ibadet ve toplanma yeri olmakla kalmayıp, aynı zamanda, halkın yararlanması için birer kitaplığa da sahip olmuşlardır. Hicretin ilk yüz yılında, İslâm ülkelerinde bu gibi camileri bol bol görmek mümkündür. Hemen hepsi de vakıf veya bağış suretiyle verilen kitaplar, okumak isteyenlerin, zamanın isteklerine göre ihtiyaçlarını karşılıyordu.

Kur'ân-ı Kerim'in emirlerine ve her fırsatta, ümmetine ilim öğrenmeyi telkin ve tavsiye eden sevgili Peygamberlerinin hadislerine uyabilmek için, Müslümanlar büyük güçlüklerle katlanmayı göze aldılar, çabalar gösterdiler.

Müslümanlar, okumak, öğrenmek, yazmak, öğretmek suretiyle yalnız kendilerini tatmin etmekle kalmayıp, Batı dünyasının da uyanmasına hizmet ettiler.

Nitekim, Batı'nın Skolastik kilise zihniyetiyle karanlıklara gömüldüğü bir çağda, hızla gelişen ve yayılan İslâmlık, eski Akdenize, Önasya, Orta ve Uzak Doğu'ya ışık tuttu, onlara renkler kattı. Bu konuya biraz sonra gene değineceğiz.

2- İslâm fetihleri sonunda beliren yeni şeyler öğrenmek heves ve çabası, edebî, ilmî incelemelerle birlikte, eser yazma tutkusu ve kitapçılık sanatının doğmasına, gelişmesine yol açtı. Kitapçılık, kısa bir süre sonra hattatlık, ciltçilik, tezkipliçilik gibi sanatlarla birlikte, zevkli, güzel ve büyük değeri olan bir güzel sanat kolu haline gelmiştir.

Kitapçı dükkânları o devirde, aynı zamanda istinsah işlerinin, hat sanatının ve edebî toplantıların da merkezi idi. Öğrencilerin çoğu kitap istinsah ederek hayatlarını kazanıyorlardı.

Kitapçı dükkânları önemli şehirlerde, özellikle Bağdat, Kurtuba, Kahire, Meşhed, Şam'da hızla gelişme göstermişlerdir. Bu şehirlerde, kitap depoları kolayca girilebilecek şekilde kurulmuş, birçok bilginler vakitlerinin çoğunu buralarda harcamışlar, kitapları incelemiş, üzerlerinde çalışmış veya seçtikleri kitapları satın almışlardır.

Kitapçıların kendileri de bilgin kimselerdi. Varrakun denen bu kitapçılar, zamanla, diğer bilginleri dükkânlarına çekmişler, böylece Akademik Tartışmalar için resmi olmayan klüpler doğmuştur.

Kitapçılar, gezilerde bulunmak suretiyle de İslâm eğitimine katkıda bulunmuşlardır. Bunlar, kitap derleyicileri, bilginler, halife ve diğerleri için istenilen kitapları bulmak üzere şehir şehir dolaşmışlardır. Bunun sonucu, kitap koleksiyonları ortaya çıkmış, bu ise kütüphânelerin çoğalmasında büyük etken olmuştur.

3- X. yüzyıldan itibaren el yazmalarına özel bir değer verildiğini ve kitap koleksiyoncularının nadir yazmalara büyük paralar ödediklerini görüyoruz.

Bu devirde, yazarlar, kitaplarının satışından asla para beklemezlerdi. Onların, geçimlerini hükümdarlar veya büyük zenginler sağlıyorlardı.

4- Gittikçe genişleyen ve gelişen İslâm toplumundaki camilerde bulunan kitaplıklar ihtiyacı karşılamaya yetmeyince ilk özel ve halk kütüphânelerinin kurulduklarını görüyoruz.

İslâm memleketlerinde ilk özel kütüphâneyi (kişiyeye özel kütüphâne) kuranın, Hadîs İlmî'nin kurucularından

Muhammad bin Müslim İbn Şahap Al-Zühri (670-742) olduğu anlaşılıyor.

Söylentilere göre, bu zatın karısı: «Bu kitaplara üç ortaktan daha çok öfkeleniyorum» demek suretiyle evdeki kitapların çokluğundan ve sıkıntısından şikâyet eder dururmuş!

Bu devirde, özel kütüphânesi olanların sayıları pek çoktur. Bunların, büyük kısmının adları zamanımıza intikal etmiştir. Örneğin:

a- Es-Sahib İsmail bin Abbad'ın (938-995) özel kütüphânesinde çok sayıda kitap vardı. Samanoğullarından, Horasan ve Maverâünnehir hükümdarı Ebu Salih Mansur bin Nuh (?.. Hük. 976-997), İsmail bin Abbad'a, Horasan valiliğini teklif etmiş, o da reddetmiştir. Buna neden olarak, 400 deve yükü tutan kitaplarının taşınması güçlüğüne göstermişti. Bu kitapların katoloğu on büyük cilt tutuyordu.

b- Ünlü tarihçi Al-Vakidi (747 -823) öldüğünde, geride altıyüz sandık kitap bırakmıştı. Bu sandıklardan her birini, iki kişi güçlkle yerinden kaldırıyordu.

c- Arap Edebiyatının seçkin simalarından El-Cahiz (Ebu Osman Amr bin Bahr bin El-Cahiz 766 - 76? - 870) kitap derlemek ve kütüphâne kurmak için büyük paralar harcamıştır. Söylendiğine göre doksan yaşını aşkın, felç ve damla hastalığından muzdarip olan El-Cahiz, Basra'daki evinde, etrafına yığıdığı kitapların üzerine devrilmesi sonucu ölmüştür. Anlaşılan, kitaplar, El-Cahiz'in kendilerine gösterdiği nezaketi göstermemişlerdir.

d- Ali bin Yahya El-Müneccim'in (? öl. 888) sarayında (Hizânet el-Hikme-Hikmetler Hazinesi) denilen büyük bir kütüphâne kurulmuştu. Bu kütüphâneye, her yerden isteyen gelebilir, ücretsiz bütün ilimleri tetkik edebilirlerdi. Öğrenciler için, ücretsiz yatacak yer ve yiyecek bile sağlanırdı. Bu kütüphânedeki, ünlü kişiler bilimsel çalışmalarda bulunmuşlardır.

Bu ünlü kişilerden biri olan Ebu'l Maş'er El-Müneccim (? IX. yy.) Horasan'dan Hacca giderken, yolu Bağdat'a düşünce, bu kütüphâneye rastlamış. Kütüphânenin büyüüne, kendini o derece kaptırmıştır ki, sonunda Hacca gitmekten vazgeçerek İlm-el-Nücum (Astroloji) öğrenmek için orada kalmıştır.

e- Musullu Cafer bin Muhammed bin Hamdan (? öl. 934), kendi kentinde kütüphânesi bulunan bir eğitim kurumu tesis etmişti. Herkese açık olan bu kurumda, fakir öğrencilere de para yardımı yapılırdı. Öğretim işini eline alan kurucu, kendi kitaplarından parçalar okutuyordu.

f- Bir tıp bilgini olan El-Mübeşir İbn Fatik'in (XII. yy.) çok güzel bir kitap koleksiyonu vardı. Bütün zamanını kitaplara ayırdığı için, karısı onun kitaplara olan bu tutkusuna, büyük kıskançlık duymuş, kocasının ölümünde, kitapları bir kuyuya doldurarak yas tutmuştur. Bir süre sonra, kitapların çoğu kurtarılmışsa da, büyük bir kısmı hasara uğramış, kurtarılan kitaplar da, lekeli kalmıştır.

5- Kitap ve kütüphânelerin çoğalmasıyla, Müslümanlar arasında yakın ilgiden ötürü bir takım yeni heves, merak, sevgi gibi duygular uyanmıştı.

Bazıları bilimsel meraklarını gidermek, bazıları cilt veya dış güzelliklerinin hayranı olarak kitapları derlemişlerdir.

Literatürde «Bibliyomani-Kitap Deliliği» açıkçası, kitap toplama, kitap edinme konusunda duyulan aşırı tutku demektir.

Hastalık derecesine varan kitap sevgisi ve düşkünlüğü çeşitli anlamlarda kendini göstermişti. Bunların arasın-

da, kitap sevgisini kitabın içindekilere olandan daha üstün tutanlar da vardır. Bunlar: «Sadece kitap toplamış olmak için kitap derlerler.»

Büyük bir kitapsever olan El-Hadramî (? X. yy.) ilgi duyduğu kitapları elde etmek için kitapçıları dolaşır. Bir gün, güzel bir kitabın açık arttırma ile satışına katılmış, arttırmada, daima bir başkasının çıktığını görmüştü.

Sonunda, onu en çok kızdıran, karşısındaki adamın kitap hakkında en küçük bir bilgisinin dahi bulunmadığı, kitabı, sadece, dış güzelliği ve kütüphânesindeki bir rafı dolduracak hacmi dolayısıyla satın almak istemesi olmuştur.

6- İslâm memleketlerinde kitaplara karşı beslenen büyük sevgi ve ilgiden birtakım övgülü deyişler ortaya çıkmıştır:

a- Büyük bilgin ve mutasavvıf olan Muhyiddin İbn'al Arabi (1165 - 1240) «Muhâdarât-el-Ebrar v'a Musamarât Al-Ahyar-İyi Kişilerin Hikâyeleri ve Faziletliğin Gece Sohbetleri» adlı eserinde kitaplar hakkında şöyle diyor :

«Onlar, tarih ve bilimin harikalarını, sağlam kafaların ve bilgece tecrübelerin meyvasını, önceki nesillerin ve uzak bölgelerin haberlerini ihtiva eder. Bu kadar kısa kalan, ya da gölgen hattâ, bedeninin bir organı gibi birlikte bulunan böyle bir misafire kim sahip olabilir?»

Gene kitaplar hakkındaki şu sözler de Muhyiddin El-Arabi'ye aittir: «Uyuyuncaya kadar uyumayan, istemedikçe konuşmayan, hiçbir sırrı açıklamayan bir akşam misafiridir. Onlar, tartışmadan hoşlanmayan sahibini sıkmayan pek sadık bir komşu, adil ve itaatli bir dost, uysal bir müderris, uzman ve yararlı bir yol arkadaşıdır.»

b- El-Cahiz de, kitapların değerini şu sözlerle belirtmiştir:

«Kitaplar, sessizliğe ihtiyacımız oldukça sessiz, konuşmak istediğimizde ise konuşkandır. Meşgulken, sizi asla işgal etmez, fakat, yalnızlık hissederseniz, iyi bir arkadaştır. O, hiç aldatmayan, müdahane (dalkavukluk, koltuklamak) etmeyen bir dost, usanmayan bir yol arkadaşıdır.»

c- Ünlü Arap şairi Ahmet İbn-Al Hüseyin El-Mütenebbi (915-965) kitaplar için:

«Bu dünyada en şerefli mevki atın sırtı, en iyi arkadaş ise, kitaptır» demiştir.

7- Doğuşundan itibaren ilk yüz yıl içinde Arap yarımadasından, Çin sınırlarına, Afrika'dan İspanya'ya yayılan İslâmın, kısa sürede ilim ve kültür alanında elde ettiği büyük ilerleme ve gelişmesinin nedenlerinin başında, gerçek din anlayışıyla, ilmin insan için gaye kabul edilmiş olmasıdır. Bunun, Kur'ân-ı Kerîm'in emirleri ve Hazreti Muhammed'in (S.A.) hadisleriyle sabit olduğunu ve İslâm inancına göre, ilmin, insanı Allah'a yaklaştırdığını ve gerçekleri görmeği sağladığını önce belirtmiştik. Bu arada, şunu da belirtelim ki, İslâm'ın doğuşundan önce Arapların kayda değer yazılı bir edebiyatları yoktu. Araplarda, menkıbeler, şiirler ve bir nevi tarih şekli olan Jenealoji (Généalogie-secereler, soy kütüğü, ensap) kuşaktan kuşağa, ağızdan ağıza naklediliyordu.

Ancak bu fırsattan yararlanarak şu hususu da açıklamamız gerekir:

Bilindiği üzere, diğer dinlerde, özellikle hıristiyanlıkta, başlangıçta ve daha sonraki yüzyıllarda, İslâm'daki ilim anlayış ve zihniyetinin tersi görülmüştür. İlmî değersiz ve tehlikeli gören hıristiyan büyükleri, bu eylemi yüzyıllar boyu sürdürmüşlerdir. Hıristiyanlığın ilk kurucularından olan Aziz Pavlus (Havari, Saint Pierre, M.S. 5-15?-67), ilmi ve bilginleri aşağılamak için Al-

lah'ı suçluyarak «Tanrı, hikmeti aptallığından mı dünyaya açıklamadı?» diye soruyor ve şöyle devam ediyordu :

«Şu sözler yazılı olarak mevcuttur. Ben, alimlerin hikmetini boşa çıkarmak ve aklın idrakini reddetmek istiyorum. Dünyadaki, budalaca herşeyi, Tanrı, âlimleri utandırmak için tertiplemiştir.» sözlerini sarf etmektedir.

Gene, Hıristiyanlığın ilk kurucu ve kilise babalarından, aziz, filozof Saint Augustine (Aurelius Augustinus, 354 -430), hıristiyanlığın felsefesini kurarken, ilimlerin öğretilmesini tehlikeli göstermiştir.

Bu filozofa göre; Hıristiyanlara ilimlerin öğretilmesinde tehlikeler vardır. İlimler, Allah'la insan arasını açmak etkisini gösterdiğinden, bu tehlikeyi önlemek için ilim doğrudan doğruya gaye olmamaktadır. Çünkü «İlim gaye olunca, şeytan ilmi olabilir. Bu da, insanı Allah'tan uzaklaştırır. Bu yüzden, ilimden uzak olan Allah'a yakın olur.»

Biz, burada Hıristiyanlığın, sonradan kabul ettiği inanç akidelerini ve bunların saçmalığını ispatladığı için ilmi hor görmesi konusunu tartışacak değiliz. Ancak, şu tarihi gerçekleri de belirtmeden geçmiyelim. Hıristiyanlığı ve kilise kanunlarını bu şekilde savunanların etkisiyle, gitgide büyük bir taassup ve tazyik sistemi doğmuş, yüzyıllar boyu, insanlar, büyük zulüm ve haksızlıklara maruz kalmışlardır. Hıristiyanlığın bu tutumu bin yıl sürmüştür.

Bu Fanatizm'in tazyiki altında yaşayan Hıristiyanlık, hiçbir canlılık, ilerleme, yenilik ve gelişme gösterememiştir.

Hıristiyan dünyasının bu karanlık devirlerinde, Doğu'da İslâm bilginleri Yunan ve Helen kültürlerinin ürünlerini toplamak, incelemek ve onlardan yepyeni sonuçlar elde etmek için yoğun bir çalışma içinde bulunuyorlardı.

Bu şekilde, Müslümanlar Hıristiyanlarla aradaki altıyüz yıllık farkı kapatarak, özellikle X. yüzyıldan itibaren, edindikleri bilgileri ve ilim alanındaki yaratıcılıklarını Batı'ya nakletmek yüzeyine ulaştılar: Lâtince bir atasözü «Ex oriente lux=Işık doğudan gelmiştir» anlamındadır. Bu söz, dinlerin doğuşundan, önceki tarihten, XVII. yüzyıla gelinceye kadar süren devreyi kaplar ve yansıtır ki, bundan kültür ve uygarlığın olduğu kadar, insan eğitiminin de ilk beşiğinin Doğu olduğu hükmü çıkar. Ne yazık ki, İslâm âleminin, bu üstün, parlak ve gururlu tutumu, sonraları tersine dönmüştür; İslâm'ın Bağdat, Basra, Semerkant, Buhara, Kayrevan, İspanya'da ışıklar saçan ilim güneşinin, Kur'ân-ı Kerîm'in ve Peygamberimizin hadislerinin ruhuna aykırı düşen bir taassup ve tazyik altına girmiştir.

Hıristiyanlıktaki «İlme dalarsak, Hıristiyanlık bozulur» şeklindeki görüşü, ilkin Müslümanlıkta da kendini göstermişse de, bu etkisiz kalmış ve çabuk önlenmiştir. İstikbali, ilimde gören, İslâm Devletleri açtıkları ve günümüzün üniversiteleri sayılan medreselerde, matematik, tıp, kimya gibi ilimlerin yanısıra, ata binme, yüzme, silah kullanma gibi insanın yaşama gücünü arttıran bilgiler de vermişlerdir. Buna karşılık hıristiyanlık XII. yüzyıla gelinceye kadar, sadece, tutucu rahip sınıfı yetiştirmekten ileri gidememiştir.

Batı'da Renaissance'tan (Rönesans) sonra, kilise ve din adamlarının yanlış, boğucu ve fanatik telkinlerine karşı, başgösteren kıymıdanmalar, gittikçe artarak, Hıristiyanlığın ilme ve hür düşünceye olan dar çemberini kırmıştır.

Bu Batı'nın günümüzdeki ilim, teknik, sanat ve uygarlık alanındaki ilerleme ve gelişmesini doğurmuştur.

Müslümanlar ise, sonradan yerinde saymış, cılızlaşmış, gerilemişlerdir. Osmanlı padişahlarından Sultan Abdülme-

cid (1823-1861) ve Sultan Abdülaziz (1830-1876) devirlerinde, Sadrazam Mehmet Emin Ali (1815 -1871) ve Fuat (1814-1869) paşaların özel sekreterliğinde bulunmuş olan Fransız yazarı ve oryantalisti Charles Mismere (XIX. yy.) 1870 de Paris'te yayınladığı (Soirées de Constantinople) adlı eserinin 220. sayfasında bakınız ne diyor:

«Şu İslamlar, dinlerini bıraktıkları için gerilemişlerdir. Avrupalılar ise, dinlerini bıraktıkları için ilerlemişlerdir!»

Bu sözlerde büyük hikmet vardır:

Bundan, birinin cehalet ve kör taassup sebebiyle hakikatten ayrılıp, hurafelere, göreneklere saptıklarından geri kaldığını, diğerinin ise, kilise tahakkümünden kurtulup, serbest düşünmeğe başladıktan sonra ilerledikleri anlamını çıkarmak gerekir.

8- Kütüphânelerin Türleri:

İslâm kütüphânelerini başlıca üç grupta toplamak mümkündür:

a- Halk Kütüphâneleri (Genel kütüphâneler),

b- Yarı Halk Kütüphâneleri,

c- Özel Kütüphâneler

Halk kütüphâneleri, okullara, medrese ve mescidlere mensup olanlara açık olduğu gibi halkın yararlanmasına açık olan Genel Kütüphâneler türünde idi. İslam memleketlerinde, aynı zamanda, birer eğitim kurumu olan genel kütüphâneler, günümüzdeki modern kütüphânelerin görevlerini yapıyorlardı. Evvelce de belirttiğimiz üzere, İslâm memleketlerinde kurulan kütüphâneler, hükümdarlar veya diğer kişiler tarafından, bilginler, bazan bir tarikat yararına veya özel araştırmalar için kurulur, sonra vakıf durumuna getirilirdi. İslâm memleketlerinde en eski halk kütüphânesinin, Emeviler devrinde, Halife Halid bin Yezid bin Muaviye II (? öl. 683) tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. Ancak, tam anlamıyla kurulan ilk genel kütüphâne üçtür:

1- Bağdat'ta, Abbasi Halifesi El-Memun (786 - Halifeliği 813-833) zamanında 830'da kurulan «Beyt'ul Hikme»dir. Burası, bir ilimler evi, öğretim kurumu olduğu kadar, bir kütüphâne idi. Aslında, burası, ilkin bir genel kütüphâne olarak kurulmuştu. Kütüphânedeki bütün ilimlere ait kitaplar vardı. İkiyüzbin dinara (yaklaşık olarak 950.000 dolara veya 15 milyon Türk lirası) mal olan Beyt'ul-Hikme, bir genel kütüphânedeki ibaretti. Bu Akademinin başkanı, Batı'da da tanınmış olan, büyük astronom ve matematikçi, Harzemli, Eb'u Abdullah Muhammed bin Musa Al-Hvarizmi (780-850?) idi. Al-Hvarizmi, aynı zamanda Halife El Mem'un tarafından kütüphâneler genel müdürlüğüne de atanmıştı.

Kütüphânedeki aylıkları devlet tarafından ödenen bir mütercimler ve uzmanlar kurulu vardı. Yunan, Hint, Kıptî, Pehlevî, Süryani dillerinden birçok tercüme yapıldı. Kütüphânedeki bilimsel araştırmalarda bulunuluyor, her taraftan gelenlere büyük kolaylıklar gösteriliyordu. Bu Kütüphâne diğerlerine örnek tutulmuştu.

Kütüphânedeki kitap koleksiyonlarının sayısı yaklaşık olarak 100.000 kadardı.

Bizanslılarla yapılan savaşı zaferle sona erdiren Halife El-Mem'un Bizans İmparatorundan Yunanca eserler istemişti. Olumlu karşılık alınca kitapların seçimi için iki bilgini memur etmişti. Beyt'ul-Hikme'ye yerleştirilen bu kitaplar, mütercimler tarafından Arapça'ya çevrilmiştir.

Kütüphâne sonraları daha çok gelişmiş, Bağdat'ın 1258'de Moğollar eline geçip tahrip edilmesine kadar faaliyetini sürdürmüştür. Moğollar Bağdat'ı yaktıklarında şehirde 36 kütüphânenin bulunduğu bilinmektedir.

2- Fatimilerin (910-1171) Mısır-Kahire'de kurdukları Kütüphâne: Bu kütüphâne o kadar büyüktü ki, her biri 18.000 kitabı saklayacak derecede geniş 40 odası vardı.

Fatimî halifelerinden El-Hakim bi Emrillah Ebu Ali El-Mansur (985? Halifeliği 996-1021) tarafından 1004 yılında Kahire'de kurulmuş olan «Dâr-el Hikme» hem bir kütüphâne, hem de bir öğretim eğitim merkezi idi.

Kütüphânede her konuda kitap vardı. Okuyuculara, müstensihlere parasız kâğıt, mürekkep, kalem temin edilen kütüphâneler her sınıf halka açıktı. Fatimî halifeleri kitap derleme ve kütüphâneler kurmaya büyük önem vermişlerdir. Kütüphânelerin kitap koleksiyonlarının 1.600.000 veya daha fazla olduğu söylenir. Fatimi Kütüphânelerinde bulunan bazı konulara ait kitap sayıları oldukça yüksekti. Örneğin, ünlü hattatlar tarafından yazılmış 2400 Kur'ân nüshası, Taberî tarihinden 1200 nüsha, İbn El-Düreyd'in (837-933) El-Cemhere adlı kitabından 100 nüsha, El-Halil'in Kitab-El Ayn'inden 30 nüsha bulunmakta idi. Dar'el Hikme, bir şii propaganda merkezi olarak, faaliyet gösterdiğinden, sonradan Eyyubî Sultanı Selahaddin Eyyubî (1138-1193) tarafından kapatılmış, yerine bir Şafii okulu kurdurmuştur.

Bu zengin kütüphâne, Sünnilik-Şiilik mezhep mücadeleleri sonunda çıkan iç savaşta talan edilmiş, çoğu ateşe atılmış, ciltlerin derileri askerlerin ayakkabılarının onarımında kullanılmıştır. Kitapların bir kısmı Nil nehrine, bir kısmı da çöle atılarak imha edilmiştir. Çöle atılan kitap yığınları üzerine, rüzgârlar kum yığarak tepeler meydana getirmişler, bu tepelere «Tilâl el-Kütüb-Kitap Tepeleri» denmiştir.

3- İslâm memleketlerinde üçüncü büyük kütüphâne, Endülüs Emevî halifesi Hakem II (913 - 976) tarafından Kurtuba'da (Cordoba) kurulmuştur. Barışı, bilim ve sanatı çok seven Hakem II, İslâm memleketlerinin bütün pazarlarındaki kitap satıcıları aracılığı ile satın aldığı kitaplarla kütüphâneyi zenginleştirmişti. Hakem II. kendisi de bir okuyucu ve bilgindi, okumadığı kitap yoktu.

Kütüphânedeki kitap sayısı 600.000 cilt idi. Kitapların katalogları 24 cilt tutuyordu. Bu devirde, Gırnata'da 70 kadar halk kütüphanesinin bulunduğu söylenir.

9- Diğer Kütüphâneler:

Bu kütüphânelerden başka, İslâm memleketlerinden Basra, Musul, Kûfe, Şam, Halep, Buhara gibi şehirlerde, okuyucuların, araştırmacıların yararlanmaları için yüzlerce halk ve özel kütüphânelerin kurulduğu bilinmektedir.

Özel kütüphâneler, genellikle bilgin bir kimsenin kendi ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla derlenmiştir. Bu kütüphânelerden isteyen diğer kimseler de yararlanabilirdi. Bu kütüphânelerden birkaçını sayalım:

a- Halife El-Mütevekkil'in Nedimi El-Feth bin Hakan'ın (-? öl. 861) büyük bir kitap sevgisi vardı. Koltuğu altında daima bir kitap bulundurur, fırsat buldukça okurdu,

Ali bin Yahya El-Müneccim'i kendisine kitap seçmeğe ve bir kütüphâne derlemeye memur etmişti. Bu kütüphâne için birçok eserler yazılmıştır. Ünlü bilgin El-Câhiz de bu kütüphâne için kitap yazarlar arasındadır.

İbn en Nedim : «Güzellik ve sayıca, hiç kimsenin, bu kütüphânedeki daha iyi bir koleksiyona sahip olmadığını» belirtir.

b- Büyük bir tabib olan, hıristiyan Arap Huneyn bin İshak (Abu Zayd Hunayın bin İzhak Al-İbadî - 809 - 873 -) Anadolu'ya, Bizans'a geziler yaptı. Yunanca, Süryanca, Farsçayı mükemmel

öğrendi. Kütüphânesi, çeşitli dillerden eserlerle dolu idi. Kitap çevirmede mahirdi. Halife Mem'un Huneyn bin İshak'a çevirdiği kitaplar ağırlığında altın vermiştir.

c- Gene bir tıp bilgini olan, Selahaddin Eyyubi'nin özel hekimi Muvaffak-eddin bin El-Matran'ın (? öl. 1191) kütüphânesinde 10.000 cilt kitap bulunuyordu. Bazı kitapları kendisi kopya etmişti. Kütüphânesinde devamlı üç müstensih çalışıyordu. Bunlar, ünlü hattatlarıdır.

d- Büyük bir bilgin ve dilci olan İbn'al-Haşşab (? öl. 1171) derlediği kitaplarla zengin bir kütüphâne kurmuştu. Bu kimse, kitap edinmek için meşru olmayan yollara başvurmuştur. Satışa çıkan kitapları gizlice yırttığı ve eksik olan bu kitaplara kolayca sahip olduğu söylenir. Ödünç aldığı kitapları da iade etmemiştir. Sonunda, kitaplarını ilim peşinde koşanlara bırakmıştır.

e- Mısır'da doğan ve çeşitli ilim dallarında geniş bilgisiyle ün yapan İbn'al Kifti (Ab'ul Hasan Ali bin Yusuf, Cemaledin Al-Kifti, 1172 -1248) Eyyübiler devrinde yüksek mevkilerde bulundu. Suriye'de vezirlik yaptı. Tarih ve edebiyat üzerine, eserler yazmıştır. «Tarih Al-Hukâmâ» adlı eseri pek meşhurdur.

İbn'al Kifti'nin büyük bir kitap sevgisi vardı. Bunu bilenler, cömertçe ödüllere nail olabilmek için kitaplarını ona takdim etmek üzere getirirlerdi. Bütün vaktini ve gücünü kitaplara hasretmiş olan İbn'al-Kifti evlenmeyi bile reddetmişti. Kütüphânesinin 50.000 dinar değerinde olduğu söylenir. Vasiyetine uyularak, ölümünde kitapları Halep hakimi En Naşır'a verilmiştir.

f- Bir ara Bağdat Abbasi Halifeliği Güney İran ve Irak'ta hüküm süren Şii mezhebinden İranlı hanedan Büveyhğullarının (Büveyhler, 932-1055) egemenliği altına geçti. Büveyhler, Bağdat'ta kütüphânelerin gelişmesine önemli katkılarda bulundular. Daha çok Şiilik propagandası ve kültürünün geliştirilmesi maksadıyla kurulan bu kütüphânelerde önemli kitap koleksiyonları vücuda getirildi:

1- Büveyhoğullarının Bağdat hükümdarı olan Muiz-al-Devle'nin (915 -987) yerine geçen oğlu İzz-al-Devle Bahtiyar (942 ?-978) daha çok bir şairdi. Kardeşiyle yaptığı mücadelede ele geçirdiği Basra'da kütüphâneler arasında 15.000 kitaplık koleksiyonu olanı vardı.

2- Hazreti Ali bin Ebi Talib'in (598-661) türbesinin bulunduğu Neced'te kurulan kütüphâne bugün de yerindedir. Büveyhoğullarından Abdud-ed-Devle (? öl. 983) bu kütüphâneye büyük önem vermiştir.

3- Büveyh Oğulları hükümdarlarının vezirleri de önemli kütüphâneler kurmuşlardır. Bunlardan, vezir Ebu'l Fazl bin el-Amid'in, her bilgi türünde 100 deve yükü tutan büyük bir kütüphânesi vardı. Büyük tarihçi ve filozof, İbn-i Miskeveyh (? öl. 1030) bu kütüphânenin yöneticisi olmuştur.

4- Büveyh Oğullarından hükümdar İmadu'd-Devle Ebul Kalincar'ın (Kalicar ? öl. 1048) veziri, Adil Behram bin Mafanna Firuzabad'ta 7000 ciltlik büyük hattatların el yazısı kitaplardan oluşan bir kütüphâne kurmuştu.

5- Bahaud-Devle'nin (? öl. 1012) veziri, Sabur bin Erdeşir, 994 te Bağdat'ın Kerh mahallesinde «Beyn-es Sureyn» (iki Sur Arası) de kurduğu hem kütüphâne, hem okul olan «Dar'el-İlim» de 10.400 kitap arasında meşhur hattat İbn Mukle (886 - 939) tarafından yazılmış 100 Kur'ân nüshası vardı. Bir akademi olan kütüphânedeki bilim adamları buluşur, edebiyat ve müzik şölenleri tertiplenirdi.

6- Ebu'l Hasan Ali bin Ahmed ez-Zeydi (? öl. 1179) tarafından kurulan, Zeydi Camii ve kütüphânesi de önemli halk kütüphânelerindendi.

10- Medrese Kütüphaneleri:

Daha önce, kurulmuş olan cami kütüphanelerinin yerini medrese kütüphanelerinin aldığı belirtilmiştir.

İslâm memleketlerinde cami ve mescid gibi öğretim ve eğitim kurumları yanısıra, sonradan derse çalışılan, ders okunan yer anlamına gelen medreseler kurulmuştur. Medreseler zamanla birer üniversite durumuna gelmiştir. Cami ve medreselerdeki öğretim ve eğitim görevi medreselere geçmiştir.

Medreselerin kuruluşunda, genellikle Arap olmayan diğer müslüman unsurlar önemli rol oynamışlardır.

Halifeliğin Abbasilere geçmesiyle, Arap olmayan unsurlar, özellikle İranlılar ve Türkler, gün geçtikçe, devlet yönetiminde hakim olmaya başlamışlardır. İranlılar ve Türkler halk arasında yaygın eğilimleri benimsemek suretiyle, onların sevgisini kazanmak, ellerine geçen fırsatları, din ve eğitim alanlarında değerlendirmek için çabalar göstermişlerdir.

Bu yüzden kısa zamanda, devletten yardım gören okulların sayısı artmağa başlamıştır. Bu artışın nedenlerini kısaca, şu üç noktada toplayabiliriz :

a- Araftan olmayan sultanlar ve prensler öteki dünyada mükâfatını görmek maksadıyla okullar, eğitim kurumları kurmuşlardır. Bu, İslâm'da, vakıf sisteminde, öğretim ve eğitim hizmetlerinin doğmasına ve yaygın duruma gelmesine etkili olmuştur. Bu tür vakıflar Osmanlı Devleti'nin sonlarına kadar görülmüştür.

b- Sultanlar, prensler ve zenginler öldükten sonra, servetlerinin heba olmasını, açgözlülere gitmemesini sağlamak için vakfı en uygun yatırım olarak görmüşlerdir.

c- Kurucuların kendi dînî inanç ve mezheplerini yaymak ve geliştirmek (Sünnî-Şîî çatışması gibi) amacı. Önceleri birer yüksek eğitim merkezi olan camiler, mescidler, eskisi gibi faaliyetlerine devam etmelerinde, ders halkalarının ibadet sükûnetini bozacağı anlaşıldığından, öğretim yerleri camilerden ayrılmıştır. Bu yüzden, öğretim ve eğitim kurumları olan medreseler doğmuştur. İlk camilere bitişik veya caminin bir bölümünde açılan medreseler, sonradan, müstakil tesisler haline getirilmiştir.

11- İlk Medreseler:

Medrese sözü ilk olarak IX. yüzyılda kullanılmıştır. İslam tarihçileri ilk medresenin Selçuklu Veziri Nizam El-Mülk (Hasan bin Ali bin İshak'et-Tusi 1018-1092) tarafından 1066 tarihinde Bağdat'ta ve sonra da Nişabur, Belh, Herat, İsfahan, Merv, Basra, Musul'da inşa ettirildiğini bildirirlerse de, tarihçi El-Makrizi (1364-1442) ve El-Suyuti'ye (1445-1505) göre, bunlardan daha önce kurulan medreseler bulunduğu anlaşılmaktadır. Örneğin:

a- Nişabur'da, vezir ve tarihçi Eb'ul Fazl Muhammed bin Hüseyin El-Beyhaki (996-1077) tarafından 1049 da kurulan Beyhakiye Medresesi.

b- Nişabur valisi Emir Nasır bin Sebüktiğin'in (X. yy.) 998 de kurduğu medrese.

c- Abu Sa'd İsmail Al-Astarabadi (X, XI. yy.) tarafından kurulan medrese.

d- Müderris Rûkn-al Dîn Al-İsfarâî (? öl. 1027) için kurulan medrese.

Bir takım yazarlar Nizamiye Medreselerinin ilkinin Nişabur'da kurulduğunu söylerler. Nişabur Medresesinin kuruluşu ile ilgili olarak Kazvini (Zekeriya bin Muhammed bin Muhammed Ebu Yahya, 1203-1283), "Asâru'l-Bilâd v'al Ahbaru'l-İbâd-Beldelerin eserleri ve kulların Haberleri» adlı eserinde şöyle anlatır:

«Sultan Alp Arslan bir gün Nişabur şehrine girer. Bir- caminin kapısı önünden geçerken orada toplanmış birtakım bilginler görür. Bilginlerin kılıkları pejmürde idi. Sultan geçerken saygı göstermediler ve takdir etmediler. Bunun üzerine, Sultan hayretle, yanında bulunan veziri Nizam-el Mülk'e bunların kim olduklarını sorar. Nizam-el-Mülk, onların bilgin ve ruhta şerefli insanlar olduklarını, dünyevî şeylerden zevk almadıklarını, üzerlerindeki giysilerin onların fakirliklerine alâmet sayılmaması gerektiği karşılığını verir.

Nizam-el-Mülk, Sultanı bu şekilde yumuşatınca, devamla, «Eğer Sultanımız izin verilerse, onlara bir yer inşa ettirip, vakıf tahsis edeceğim, böylece, onlar ilim peşinde koşmakla iştigal eder ve Yüce Sultanımıza, hamd ve sena ederler» der.

Sultan bunun üzerine Nizam-el-Mülk'ün medreseler kurmasına izin verir. Ayrıca, hükümdarlık gelirinin onda birinin de yapım masraflarına ayrılmasını emreder. Görülüyor ki, medreselerin kuruluşunda Nizam-el-Mülk'ün büyük hizmetleri geçmiştir. Bu hususta, bazı İslâm tarihçileri, onun için:

Nizam-el Mülk'ün kurduğu medreseler, bütün dünyada pek ünlüdür. Bir tek köy bile bu medreselerden yoksun değildir. Dünyanın en uzak bir köşesinde bulunan Cezireyi Ömer'de bile, Radi ed-Dîn adıyla bilinen büyük bir medrese vardır.»

Diğer biri de :

« Nizam-el-Mülk nerede bir bilgin görse hemen ders vermesi için bir medrese kurar, tahsisat bağlar ve kitaplar temin ederdi» demektedir. Medreselerin kütüphânesi kitap koleksiyonları bakımından çok zengindi. Örneğin :

1- Kahire'deki Faziliye Medresesinde 100.000 cilt kitap vardır.

2- Mustansırıye Medresesinde iyi düzenlenmiş 80.000 cilt kitap bulunuyordu.

3- Şam Medreselerinin kurucusu olan Sultan Nureddin Zengi (1118-1174) büyük sayıda kitapları okuyucularını emrine tahsis etmişti.

4- Nizam-el-Mülk kurduğu her medresede bir de kütüphâne tesis etmişti. Bunların en büyüğü Nizamiye Medresesinin kütüphânesi idi.

Nizam-el-Mülk'ün kurduğu Nizamiye Medreselerinin en büyüğü Bağdat'takidir. 60.000 dinara malolan bu medrese, diğerlerine örnekti. İmam Gazali gibi en tanınmış bilginlerin, fıkıhçıların ve fikir adamlarının ders verdiği medrese çok büyük hizmetler görmüş, adamlar yetiştirmiştir. Bunlardan biri, Şeyh Sadi Şirazi'dir (1184 - 1291). Medresenin yıllık masrafı 15.000 dinardı. Nizam-el-Mülk'ün ölümünden sonra, medrese ve kütüphâne kurma faaliyeti hızla devam ederek gelişmiş, XIV. yüzyılda, İslâm dünyasının hemen her yerine yayılmıştır. Yüzlerce olan bu memleketler içinde birkaçını ve medrese sayısını sayabiliriz: Bağdat'ta 40, Kahire'de 74, Şam'da 73, Kudüs'te 41, Halep'te 14 vb. Eski İslâm kaynaklarında medreselerin ve kütüphânelerin kuruldukları tarih, yer ve kurucularıyla, çalışmalarına ait geniş bilgiler vardır. Bu kaynaklardan önemli biri, Muhammed Ibn'al Nedim'in (? öl. 996) 987'de yayımladığı «Fihrist'el Ūlûm» adlı eseridir. Bu, o zamana kadar, telif ve tercüme bütün ilim dallarında, Arapça yazılmış eserlerin bibliyografyasıdır.

Eserde, her yazarın biyografisine yer verildiği gibi, tenkidine de yer verilerek, olumlu, olumsuz taraflarını belirten bir liste de ilâve edilmiştir.

Araştırmacıların, okuyucuların acele müracatlarını karşılamaya mahsus kütüphâneler de vardı. Bu tür kütüphânelerden biri 1395 te Kahire'de inşa edil-

miş olan «Madrusat-Al Mahmudiya»da raslanır.

Günümüzde, Muhammed İbn'al Nedim'in bahsettiği kitaplardan binlercesinin bize ulaşmadığını söylersek, Müslüman kaynaklarının zenginliği hakkında bir fikir vermiş oluruz. Hattâ, bu kitapların İbn'al Nedim'in kütüphânesinin özel katalogu olduğu söylenir. Bibliyografyada her türlü esere ilmî, edebî, peri masalları, roman, yemek pişirme, zehir, av, spora yer verilmiştir. İslam medreselerinde veya diğer yüksek seviyeli okullarında ders veren öğretmenlere, «Müderriş» denirdi, ki bu günümüzde profesör karşılığıdır. Öğretmenler için üstat bir nevi şeref unvanı idi. Bu da, bilim dalında üstün yeteneği olan kimse anlamına gelirdi.

D- Kütüphâne Yönetimine Ait Bilgiler:

1- Yöneticiler:

Kütüphânelerin yönetim ve denetimleri yüksek derecede kültürü gerektirdiğinden, kütüphâne müdürlüklerine, genellikle isim yapmış bilginler atanmıştır. Bunların arasında, dünyaca tanınmış ünlü kişiler de vardır:

a- İbn Sina (980 - 1037) Saman-oğullarından Nuh bin Mansur'un Buha-ra'daki saray kütüphânesinin müdürlüğünü yapmıştır. Sultan Nuh İbn Mansur tarafından saraya Sultanı tedavi için davet edilen genç hekim İbn Sina, henüz onsekiz yaşında bulunuyordu. Sultanın tedavisinden sonra mükâfat olarak kendisine açık tutulan saray kütüphânesinden hayrete düşen İbn Sina şöyle bahsediyor:

«Orada üstüste raflara sıralanmış odalar dolusu kitaplar gördüm. Bir oda, Arap dili ve şiiri, öbürü hukuk ve başka ilimlere ayrılmıştı. Böylece her ilim dalına ayrı bir oda tahsis edilmişti. Eski Yunan yazarlarına ait bir katalogu gözden geçirdim ve burada istediğim kitaplara baktım. Bu koleksiyonda öyle eserler gördüm ki, çok az kimse adlarını işitmiş olabilirdi. Ben bile, bunları ne önceleri görmüştüm, ne sonraları görebildim.» Genç bilgin, bu kütüphânedeki büyük ölçüde yararlandı. Bir süre sonra bu kütüphâne yanmıştı. Yangını, İbn Sina'nın, bu bilgilere sahip tek adam kalması maksadıyla çıkardığı söylenir.

b- Al-Hvarizmi (Sehl bin Harun ve Said bin Harun), Bağdat'taki Beytel Hikme'nin kütüphâne müdürlüklerini yapmıştır.

c- Ebu'l Hasan Ali bin Muhammed eş-Şabusti (? öl. 999) Kahire'deki Fatimi Kütüphânesinin müdürü, birkaç kitabın yazarı bir bilgindi.

d- Büyük Arap filozof ve yazarı İbn Miskeveyh (? öl. 1030). Büveyhi vezirlerinden Ebu'l Fazl İbn el-Amid'in (? öl. 971) 100 deve yükü tutan büyük kütüphânesinin müdürlüğünde bulundu. Vezir Ebu'l Fazl İbn El Amid'in Rey şehrindeki evi 965 yılında mezhep mensupları tarafından tamamen yağma edilmişti. Kuvvetli bir ilim adamı ve büyük bir kitapsever olan İbn'el Amid'in kütüphânesi İbn Miskeveyh olayın sonunu şöyle anlatır:

«O, kitaplarını dünyadaki her şeyden fazla sevdiği için çok üzüldü. İlim, felsefe ve edebiyatın bütün dalları ile ilgili olmak üzere yüz deve yükünden fazla kitabı vardı. Beni görünce kitaplarını sordu. Ona, kitapların emniyette olduklarını ve kimsenin dokunmadığını söyleyince, neşelendi ve dedi ki: 'Sen uğurlu bir adamsın, her şeyin yerine bir yenisini konulabilir, fakat kitapların konulmaz' ve güleç bir yüzle, 'Yarın onları şu yerlere götür' dedi. İsteğini yerine getirdim. Bütün servetinden sadece kitapları kurtulabilmişti.»

e- Abbasi Halifesi El-Mustanra Billah'ın (? öl. 1272) Bağdat'ta 1232 de kurduğu Mustansırıye Medresesinin kütüphâne müdürleri arasında, önemli

bilginler görülür. Bunlardan ünlü tarihçi İbn'es Sai (? öl. 1274) ve İbn el-Fuvati'yi (? öl. 1323) sayabiliriz. Kütüphanê memurları arasında kadınların da çalıştırıldığı kaynaklarda belirtilmektedir.

2- Kütüphanê yöneticiliği yapan kişiler önemliliklerini, Selçuklular, Osmanlılar devrinde de korumuşlardır. Bu hususta sırası geldiğinde bilgi verilecektir.

İslamda kütüphanê hizmetleri ve yöneticiliğine ait birtakım terimler de bulunmuş ve kullanılmıştır. Örneğin:

- a- Sahip: Kütüphanê müdürü, sahibi, koruyucu
- b- Vekil: Kütüphanê müdür yardımcısı
- c- Hafız Kütüp: Kütüphanê memuru, yönetici
- d- Mütercim: Çevirici
- e- Nasih: Müstensih, kitap kopya eden
- f- Mücellid: Ciltçi
- g- Münavilun: Kütüphanê memurları
- h- Farraş: Odacı, hademe, bakıcı, süpürücü
- i- Müşrif: Nezaretçi, vakfın koruyucusu, (Müracaat Memuru, teşrifatçı).

3- Kütüphanêlerin her türlü yönetim ve hizmetlerine ait kurallar, günümüzdekiler kadar mükemmeldi. Hattâ, daha çok olanaklara sahiptirler, denebilir. Bunları özetliyerek açıklayalım:

a- Her kütüphanenin, hemen hemen esasları birbirine benzeyen birer yazılı talimatnamesi (yönetmelik) vardı. Buna, yönetim, araç, gereç ve diğer ihtiyaçlar için (Bütçe ve Masraf) kesin kayıtlar konmuştu. Kütüphanelerin masrafları yıllık olarak hesaplanıyordu. Bazı kütüphanê personeline aylık ekme, et ve diğer yiyecek maddeleri de verilebilirdi. Bir kütüphanenin yıllık bütçesine bir örnek olmak üzere Mısır'daki Fatimi Halifesi Hakim Biemrillah'ın (985 - 1021) 1004 te kurmuş olduğu «Dar-el Hikme - İlimler Evi»'nin kütüphanê masraflarının dökümünü görelim. Para birimi, zamanın altın parası sayılan ve günümüze oranla pek yüksek satın alma gücü olan Dinar'a göreler.

<u>Masrafın Cinsi</u>	<u>Miktarı</u>
Hasır için	10 dinar
Kâğıt (Müstensihler için)	90 »
Kütüphanecinin aylığı	48 »
Su parası	12 »
Hizmetliler için (Kapıcı v.s.)	15 »
Mürekkep, kâğıt, kalem	12 »
Perdelerin onarımı	1 »
Kitapların cilt ve onarımı	12 »
Kış için keçe perdeler	5 »
Kışlık kilimler için	4 »

(1 Dinar günümüzdeki 1 altın rayicine göre 75 - 80 misli alış gücüne sahipti.)

Yöneticilerin ve diğer personelin aylıkları, kütüphanê yönetimi, okuyucu hizmetleri, satınalmalar gibi hususlar yönetmelikte belirtilmişti.

Kütüphanêlerin yönetim ve hizmetlerine ait bazı bilgilerin özeti:

1- Kütüphanêler için kitap sağlamanın yolları değişik olmakla beraber, genellikle:

- a- Kitap satın almak veya yazdırmak,
 - b- Bizzat yazmak veya kopya etmek,
 - c- Başkalarına, hattatlara veya müstensihlere yazdırmak suretiyle kitap sağlanırdı.
- 2- Yazarlar, bağlı oldukları şehir veya mahallenin camilerine iste-

yenilerin okumaları için eserlerinin birer kopyasını bağışlamayı adet edinmişlerdi.

3- Kütüphâne müdürü, kütüphânenin yönetim işleriyle uğraştığı gibi fikrî sorunları da çözümlenmekte idi. O, yeni kitapları toplar, kataloglanmasına nezaret eder, okuyuculara her türlü kolaylığı gösterirdi. Kitapların ciltlenmesinden, onarım bakımlarından sorumlu idi. Kitapların ödünç verileceği kimseleri de seçerdi. Bir kitap için, birkaç istekli varsa, varlıklı olanı, her zaman o kitabı satın alabileceğinden, fakir okuyucu tercih edilirdi.

Çok büyük kütüphânelerde, müdürün bir de yardımcısı (vekil) bulunurdu.

4- Kütüphânelerin büyüklüklerine göre, memurların sayıları da değişebilirdi. Gene, kütüphânelerde, büyüklüklerine göre devamlı olarak bir veya birkaç mücellid bulundurulur, ciltçilikte uzman olan bu sanatçılar, titizlikle ciltledikleri kitaplara, estetik değer kazandırılırdı.

5- Ödünç kitap vermek, kütüphânelerin ve okuyucuların durumlarına göre düzenlenmişti. Kütüphânelerin katalogları ve her bilgi dalının dolapları ayrı idi. Bunlar şeritlerle belirtilirdi. Ödünç alınan kitaplara ihtimam gösterilmesi, düzeltmelerin izin alınarak yapılması, kenar notları konmaması, kitabın boş sayfa ve yerlerine yazılmaması, üçüncü bir kişiye verilmemesi, istendiğinde hemen geri verilmesi, geri verene teşekkür edilmesi kurallar arasında yer almıştır.

6- Kitaplıklar genellikle açık bulundurulur, herkes dilediği kitabı kolayca alabilirdi. Değerli ve nadir yazmalar da kilit altında tutulur, okumak isteyenlere özel izinle verilirdi.

Olga Pinto adında bir İtalyan kadın yazarın İngilizceye çevrilen «The Libraries of the Arabs During The Time of Abbâsids, Islamic Culture, C. III. 1929, s. 231» adlı yazısında devrin İslâm Kütüphâneleri için şöyle denilmektedir:

«Çeşitli amaçlar için kullanılan birçok odalar vardı. İçinde kitapların muhafaza edildiği galeriler, ziyaretçilerin okuyup çalışabilecekleri odalar, elyazmalarını kopya edenlere tahsis edilmiş odalar, edebî toplantılara ayrılmış salonlar, hattâ bazı hallerde müzikli eğlenceler için odalar bulunurdu. Bütün odalar zengin ve rahat ettirecek bir şekilde donatılmıştı. Yerde halı ve kilimler seriliydi. Üzerinde, okuyucular bağdaş kurup otururlar, okur, hatta yazarlardı. Ana giriş kapısının özel bir şekilde yapılmış, soğuk havanın girmesini engelliyen ağır bir perdesi vardı.

E- TÜRKLERDE KÜTÜPHANELER

1- Horasan ve Anadolu Selçukluları devrinde kurulan, Osmanlılar devrinde de gelişerek adları ve kalıntıları günümüze dek erişen yüzlerce medrese kütüphânelerinin kitap koleksiyonlarını kesinlikle tesbit etmek imkânsızdır.

Selçukluların devlet kurduktan sonra egemenlikleri altında bulundurdıkları İslam memleketlerinde kurdukları medrese ve kütüphâneler hakkında oldukça geniş bilgiler vermiştik. Bunları, tamamlayıcı mahiyette olmak üzere ayrıntılara girişmemiz gerekiyor: Bilindiği üzere, medreselerin ilk kurucuları Selçuklulardır. İlme ve ilim adamlarına büyük önem veren, sultanlar ve devlet ileri gelenleri, daha başlangıçta, şehirlerde medrese ve kütüphâneler kurmaya giriştiler.

a- Her medresenin ve şehrin ayrı ayrı birer kütüphânesinin olduğu anlaşılmaktadır. Selçuk devletinin kuruluşundan beri merkezi olan Merv'de birçok kütüphâne vardı. Bunların her birinin kitap koleksiyonları 12.000 ciltten aşağı değildi. Şehirde, Nizam-el Mülk,

Mustavfi, Şeref-ul Mülk, Vezir Mecd-ul Mülk, Hatuniyye, Kemaliyye, Amidiyye, Zameriyye, Semaniyye gibi adları olan on kütüphânenin bulunduğu bilinmektedir.

b- Türkistan ve Harizm kütüphâneleri de zengin kitap koleksiyonlarına sahiptiler. Şahabettin Hayrakî'nin (XII. yy.) Ürgenç'te Şafii Camii yanında kurduğu kütüphânenin eskiden olduğu gibi, gelecekte de bir benzerinin görülmeyeceği rivayet edilir. Bu çok yüksek uygarlık merkezinde, bu şekilde nitelendirilen kütüphânenin cidden muazzam bir tesis olması gerekir. Moğol istilası önünde, kitapların, ancak, en kıymetlilerini götürebilen Şahabeddin ölünce, onlar da, zamanın kargaşalığında, sokak takımının eline düşmüş ve yakılmıştır.

Hülagu'nun Bağdat ve Suriye seferlerinde yanında bulunan büyük filozof ve astronom Nasirüddin Tusi'nin (1201-1274) bu istilalar esnasında yağma edilen kitaplardan Meraga'daki büyük rasathane yanında kurduğu büyük kütüphâne, 400.000 kitap bulunuyordu.

c- Kirman hükümdarı Mehmed, medrese, cami, zaviye ve kendisi için türbe inşa ettirilen kurduğu kütüphâneye (Dar-ul-Kütüp) her ilim dalına ait- 5000 kitap vakfedilmişti.

d- Kervansaraylar'da (Dâru'z-ziyafe, han, misafirhane), okumak isteyenler bilginler için kütüphâneler kurulması, diğer yolcuların eğlenebilmesi için de satranç takımları bulundurulması, devrin uygarlık seviyesini belirtmesi bakımından dikkati çekicidir. Örneğin:

Türk bilgin ve tarihçisi Fahreddin Mübarekşah'ın (1130-1206), Misafirhanesinde bilginlerin okumaları için kütüphâne kurulmuş, cahiller için de satranç takımı konulmuştur.

2- Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar:

a- 1071 Malazgirt zaferinden sonra, Anadolu'yu Türkleştirmeye girişen Selçuklular, 1075 yılında Türkiye (Anadolu) Selçuklu Devletini kurmuşlardır. 1336 tarihine kadar varlığını sürdüren Anadolu Selçuklularının başkenti Konya'da, başlangıçtan itibaren büyük bir ilim hareketi göze çarpmaktadır.

Anadolu'da, ilk özel kütüphânenin kuruluşu Konya'da görülmüştür. Daha XIII. yüzyılın başlarında, Anadolu'daki şehirlerde, birçok medreselerin bulunduğu bilinmektedir. Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum, Mardin, Ankara, Kastamonu, Manisa, Amasya, Tokat gibi. Bu medreselerin, büyük kitaplıklara sahip oldukları anlaşılıyor. Bu devirde, kazalarda, hattâ köylerde bile medrese ve kitaplıklar vardı.

b- Büyük bilgin ve mutasavvuf Sadrettin Konevi'nin (1210-1274) Konya'da kurduğu kütüphâne (256 kitap) günümüze dek kültür hizmetini sürdürmektedir. Konya'da ilk kütüphâne 1201 yılında Şemseddin Altunaba tarafından İplikçi medresesinde kurulmuştu.

Selçuklular devrinde, Anadolu'da kurulan kütüphânelerin başlıcaları:

1- Kadı Burhaneddin Ahmed'in (1345-1398) Sivas'ta kurduğu kütüphâne,

2- Bilgin bir kimse olan, Hacı Şadgeldi (? öl. 1381) Paşanın oğlu, Amasya emiri, Emir Ahmed'in Amasya'da kurduğu kütüphâne,

3- Artuk oğulları (Artuklular, 1108-1408) Mardin Hakimi, Akkoyunlu Cihangiroğlu Kasım'ın (? 1487-1502) Kasımiye (Sultan Kasım) medresesinde kurduğu kütüphâne.

4- Candaroğlu İsmail Bey'in (1419-1479) Kastamonu'da kurduğu kütüphâne.

c- Anadolu Selçuklularında kurulan genel ve özel kütüphaneler şüphesiz, sadece bunlar değildir.

İslamîlığın -hatta insanlığın- ziynet ve kültür hazineleri sayılan bütün bu eserler, zaman zaman İslam aleminde başgösteren mezhep kavgaları, iç ayaklanmalar ve karışıklıklar sırasında tahripten kurtulamamıştır. Netekim 1090 da Karmatilerin Basra şehrini ele geçirip, yağmalamaları sırasında, ilk vakıf kütüphaneyi yakmalarını biliyoruz. Diğer yönden XIII. yüzyıl başlarından itibaren, Asya steplerinden, bir vahşet sürüsü halinde kopup gelen ve hızını Anadolu'da alan, putperest Moğolların istilaları sırasında, İç Asya, Türkistan, Harizm, Horasan, Afganistan, Irak, Azerbaycan, Anadolu ve Suriye'deki bütün bu uygarlık eserleri yakılıp, yıkılmıştır. Bağdat'ta son kurulan kütüphâne, Abbasi Halifesi Al-Mustasım Billah'ın (1212 - 1258) veziri Muayyad al-Dîn Muhammad İbn Ahmed Al-Algamî'ye (? öl. 1258) aitti. 10.000 ciltlik kütüphâne, Moğol istilâsında yağma ve tahrip edilmişti. Moğolların istilâsından önce Merv'de en az on kütüphâne vardı.

Çağdaş bir yazar, Moğollar için «Geldiler, söktüler, yaktılar, kestiler ve alıp göturdüler» demiştir.

Moğol vahşetinin en büyük tahribatı, ilim ve kültür kurumlarına olmuştur. Daha sonraları, bu vahşetin diğer bir benzerini, mamur, müreffeh ve kültür kurumlarıyla dolu İspanya'da görmekteyiz.

Hıristiyanlık taassubuyla, İspanya'daki İslâm memleketlerine saldıran ve buralardaki küçülen İslâm devletlerini birer birer yıkan hıristiyanlar, 771 yılında kurulan ve XV. yüzyıl başlarına kadar süregelen sekizyüz yıllık büyük bir uygarlığın bütün eserlerini ve eşsiz kitaplarını insafsızca imha etmişlerdir. Daha X. yüzyıl başından Kurtuba (Cordoba)'da yalnız, katalogu 44 cilt tutan 600.000 elyazması eserle dolu kütüphanelerin kitapları Gırnata'yı ele geçiren hıristiyanlar tarafından şehrin meydanında bir günde 80.000 kitap yakılmak suretiyle, tamamen imha edilmiştir.

Şu gerçeği de belirtmeden geçmiyelim: İkiyüz yıl süren Haçlı Seferleri (1096 -1272) esnasında, hıristiyanlık taassubu ile İslâm memleketlerine saldıran Haçlı orduları, önlerine gelen her şeyi, yıkıp yaktıkları gibi, kütüphaneleri de yok etmişlerdir. Trablus'taki kütüphanede üç milyon kitap bulunduğu, bunun ellibininin Kur'ân-ı Kerîm, seksenbininin tefsire ait olduğu, kütüphanede 180 müstensihin çalıştığı bildirilmektedir. Bu sayıların abartılmış olabileceğini hesaba katmamız gerekebilir. Ancak, bu kütüphanenin, çok sayıda Kur'ân-ı Kerîm nüshasını gören bir papazın teşvikiyle hıristiyanlar tarafından yakıldığı Batılı tarihçilerce de kabul edilmektedir. (Damascus Chronicle of the Crusades, London, 1932, s. 89, J. S. Beddie, «Books in The East During The Crusades», Speculum, VIII, 1933, 240).

d- Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Kütüphaneler

1- İslâm'ın doğuşundan kısa bir süre sonra kitaba ve kütüphanelere gösterilen büyük ilginin devamı Selçuklularda olduğu gibi, Osmanlılarda da görülür. Osmanlılar, kuruluşlarından itibaren (1299-1922) ilme, kitap ve kütüphanelere büyük saygı ve ilgi göstermişlerdir.

Osmanlıların devlet olarak kuruluşundan bir süre sonra ilk medrese, 1330 tarihinde Gazi Orhan Bey (1288-1324 -1360) tarafından İznik'te kurulmuştur. Orhan Gazi, Osmanlıların merkezini İznik'ten Bursa'ya naklettikten sonra Bursa'da Aya Elia manastırı mevkiindeki meşhur medreseyi inşa ettirdi. 1361 de Edirne'nin fethinden sonra, başkent olan Edirne'de büyük üç şerefeli medrese kuruldu. Fâtih Sultan Meh-

med'in (1432-1481) İstanbul'u 1453'te fethinden sonra, medreseler ve diğer ilim kurumları, büyük yeniliklere uğradılar.

2 — Osmanlı devletinin kuruluşundan kısa bir süre sonra, Anadolu Selçuklularının bir devamı olarak, intikal eden vakıflar ve kültür kurumları, başta hükümdar olmak üzere, valde sultanlar, vezirler, paşalar, ağalar, beyler, hali vakti yerinde olanlar tarafından benimsenerek uygulanmış, geliştirilmiştir. Bunları yaşatabilmek için zengin vakıflar kurulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğundaki kütüphaneleri, genellikle, kuruluşlarına göre şu sınıflara ayırabiliriz:

- a- Cami ve medreselerdeki kitaplıklar (kitap dolapları),
- b- Cami ve medreselerdeki kütüphaneler (kitap odaları),
- c- Saray kütüphaneleri,
- d- Genel ve Özel kütüphaneler,

Cami ve medreselerdeki kütüphaneler hakkında daha önce ayrıntılı bilgiler vermiştik. Bunların tekrarı gereksizdir.

Osmanlılar, kuruluşundan itibaren meydana getirdikleri sosyal ve kültür kurumlarının yanısıra, kütüphaneler kurmayı da ihmal etmemişlerdir.

Genişleyen ve gün geçtikçe gelişen İmparatorluğun, yabancı unsurlardan oluşan toprakları üzerinde bile kültür kurumları ve kütüphaneler kurdukları gerçektir.

Osmanlı Devleti, İstanbul'un fethinden önce, Balkanların büyük bir kısmını egemenliği altına almıştı. Elde bulunan vakfiye ve tarihi belgelerden 1435'te Manastır'da Çavuş Bey Camii'nde, 1445'te Üsküp'te İshak Bey Medresesi'nde birer kütüphâne kurdukları, XVII ve XVIII. yüzyıllarda ise, Sırbistan, Makedonya, Kosova ve Methiya'da yüzden fazla kütüphâne bulunduğu bilinmektedir. Bosna ve Hersek'te kütüphaneleri olan yüz kadar medrese vardı. Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve Arnavutluk'ta, Osmanlı Devletinin ilk zamanlarından günümüze kadar intikal etmiş kırk kadar zengin vakıflı ve değerli eserlerle dolu kütüphaneler mevcuttur.

3- Osmanlı Devletinde ilk saray kütüphanesini, Sultan II. Murad'ın (1408-1451) oğlu Sultan II. Mehmed lehine saltanattan çekildikten sonra 1444'te Manisa'da kurduğu anlaşılmaktadır.

Sultan II. Murad, Manisa'daki küçük sarayı yeniden onarıırken, bir de kütüphâne kurmuştu. Sultan II. Murad, 1449 tarihinde tekrar tahta çıkmaya davet edildiğinde, Manisa'ya dönen II. Mehmed, bu kütüphanenin gelişmesi için uğraşmıştır. Nitekim II. Mehmed, babasının ölümü üzerine 1451'de Edirne'de tekrar tahta çıktığında, babasının evvelce yarım bıraktığı (Saray-ı Cedîde-i Amire - Yeni Hükümdarlık Sarayı) denilen sarayını yapımını tamamlamış, sarayın cihannümâ kasrına, bir de kütüphâne ilâve etmiştir. Buraya Manisa'dan getirdiği kitapları da yerleştirmiştir. Manisa'da daha sonraları, şehzâdeler ve saray mensupları tarafında da kütüphaneler kurulduğunu görmekteyiz.

4- İstanbul'un 1453'te Fâtihten Sultan II. Mehmed tarafından fethinden sonra, ilk kurulan tesisler arasında olan cami ve medrese ve tekkelerde, İslâm geleneklerine uyularak kitap dolaplarının da buldukları göze çarpar. Kısa bir süre sonra kütüphaneler de kurulmaya başlanmıştır. Fâtihten Sultan II. Mehmed'in Eyüp Sultan Camiine 2000, Fâtihten Camiine ise bundan daha çok sayıda kitap vakfettiğini biliyoruz. Fatih ayrıca eski sarayında özel bir «Dâru'l-Kütüb - Kitabevi, Kütüphâne» kurdu muştur. Bu kütüphâne, 1478'de Topkapı sarayına nakledilmiş, sonradan gelen

padişahlar tarafından zenginleştirilerek günümüzdeki «Topkapı Sarayı Kütüphânesi» meydana gelmiştir.

Osmanlı Devletinde kurulan kütüphânelerin yöneticiliğine (Hafız-ı Kütüb) önceki İslâm Devletlerinde olduğu gibi, büyük bilginlerin ve hatırı sayılır adamların getirildiklerini görüyoruz. Nitekim, Fâtihten sonra kurduğu kütüphânenin başına, zamanın genç ilim adamlarından, sonradan iftiraya uğrayarak idam edilen Tokatlı Molla Lütü'yü (Sarı Lütü ? öl. 1494) getirmiştir.

Bu gelenek son yüzyıla kadar Osmanlı kütüphâneleri yönetiminde sürdürülmüştür: Türk şiirinin büyük üstatlarından sayılan şair Nedim'in (1680 -1730) uzun süre, Nevşehir'li Damat İbrahim Paşa'nın kütüphânesinin Hafız-ı Kütüblüğünü yaptığını biliyoruz.

5- İstanbul'da ve İmparatorluğun diğer şehirlerinde gün geçtikçe vakıf kütüphânelerin arttığı görülür. Bunların çoğu, zamanımıza intikal etmiştir. İlk İstanbul Kütüphâneleri, Ayasofya, Zeyrek, Eyüp Sultan, Mehmed Paşa medreseleriyle Fâtihten sonra kurulan II. Mehmed'in bir üniversite olarak kurduğu külliyesindeki (Sahn-ı Seman Medresesi) fakültelerin kütüphâneleridir. İstanbul'da bağımsız olarak kurulan ilk kütüphâne, Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın (1635 -1676) 1661'de kurduğu Köprülü kütüphânesidir. Büyük bir devlet adamı ve Komutan olduğu kadar, bilgin bir kişi olan Köprülü Fazıl Ahmed Paşa, babasının ilk kütüphâne kurma teşebbüsünü, sonradan geliştirmiş ve kendi kitaplarını da buraya vakfetmiştir. Köprülüler ailesinin vakfı olan bu kütüphâne, İstanbul'da Divanyolu'ndaki, zarif binasında, değerli kitap koleksiyonlarıyla günümüzde herkesin yararına açık bulunmaktadır.

6- İstanbul'da kurulan çeşitli kütüphânelerin sayıları ikiyüz kadardır. Bağımsız olan vakıf kütüphânelerin sayıları ise otuza yaklaşır. Cumhuriyetin ilânından sonra çıkarılan 3 Mart 1924 gün ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat kanunu ile vakıf kütüphânelerin bir kısmı, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı Devlet Kütüphânelerine bağlanmış, cami, medrese gibi kurumlardaki kitaplar da, bu kütüphânelere katılmıştır.

İstanbul'daki kütüphânelerin sayılarını, durum ve kitap koleksiyonlarını belirtir ekli çizelgenin incelenmesi bu konuda oldukça ayrıntılı fikirler verebilir. Ek (1) Çizelgede adları belirtilen bu kütüphânelerin bir kısmı, ilkin bağımsız binalar halinde, bir kısmı da, cami, medrese, tekkelerde kurulmuştur. Bunlardan bazıları ise, evvelce kurulmuş kütüphâneler olarak içinde ayrı ayrı bölümler halinde hüviyetlerini korumak suretiyle, yüzyıllar boyu kuruluş amaçlarına hizmet etmişlerdir.

7- Osmanlı İmparatorluğunda, bağımsız kütüphâneler, sadece, İstanbul'da kurulmuş değildi. Osmanlı Devletinin son zamanlarında bile, İmparatorluk sınırları içinde 763 kütüphâne mevcuttu. Bunların çoğu, idarelerimizden çıkan memleketlerde kalmıştır. Diğer bir kısım önemli eserler de, yangın, yağma, bilgisizlik, ilgisizlik ve diğer nedenlerle elden çıkarılmıştır.

Anadolu'da birçok şehir, kasaba, hattâ köylerde kurulan kütüphânelerin zengin vakıfları ve bunların idarelerine ait vakfiyeleri (yönetmelik) vardı. Bu yönetmeliklerde, kütüphânelerin bütün ihtiyaçları, memurların atanmaları, bakım, açılıp, kapanma gün ve saatları gibi hususlar bütün ayrıntılarıyla tesbit edilmişti.

8- Osmanlı padişahlarının hemen hepsi de kitabı sevmiş ve ona önem vermişlerdir. Bu sevgi birtakım tarihi fıkralara, tiyatro ve sinema oyunlarına bile konu olmuştur:

a- Kahramanlığı kadar öfkesi ve kıyıcılığı ile de tanınmış olan Padişah IV. Murad (1609 -1640) bir fermanla İs-

tanbul'da toplu gezinti yerleri eğlencelerini yasaklar. Bir gün, bu yasağın ne derece uygulandığını anlamak için, birkaç nedimiyle kâathaneye gider. Derenin ıssız bir köşesinde, ağaçlar altında çubuk tüttürüp, hafif tertip içkili sohbe dalmış beş on ehli keyfi bir arada görünce, öfkesinden ateş kesilir:

«Bunlar kimdir, nasıl olur da benim emrimi dinlemezler?» diyerek yanlarına varır. Meğer, adamlar hem masumca eğleniyor, hem de zamanın Şeyhülislamı Yahya'nın (1533 -1644) divanını okuyor, şiirlerin havası ile mutlu oluyorlarmış. Padişah, esip savuracağı sırada, adamların ellerindeki divanı görünce birden yumuşamış:

«O!.. Bu bizim Yahya'nın kitabı imiş. Varsınlar safalarında olsunlar.» diyerek, yanlarından ayrılmıştır.

Kellelerinin uçurulacağından tirtir titriyen adamlar, bu sefer ellerindeki kitabı yalnız zevkle değil, minnetle, şükranla da okumaya koyulmuşlardır.

b- Kitap sevgisi ve hayranlığı hakkında da birçok fıkralar anlatılır: Kitap, ödünç vermek-almak üzerine de bir fıkrayı anlatmak yerinde olur:

Ünlü bir kişi yakın bir dostuna kitaplığını gezdiriyormuş. Dostu, onun son derece zengin kitaplığına hayran kalmış. Bu sırada, eşi ender bulunan bir kitaba rastlayınca: «Bu kitabı birkaç gün için alayım, okur, geri veririm.» demiş. Bu sözleri duyan ünlü kişi gülererek: «Yağma yok azizim, ben, bu kütüphâneyi zaten, bir günlüğüne ödünç aldığım kitaplarla kurdum» demiştir.

c- Kitap ödünç verme konusu, merhum vatan şairi Mehmet Akif Ersoy'un (1873-1936) Safahat'ında da yer etmiştir.

Kahramanlardan, Köse İmam, dostlarına verdiği kitapların geri gelmeyişinden şikâyetçidir. Ödünç olarak verdiği kitapların daima alanlarda kalmış olmasından canı yanan Köse İmam, bir gün, kitaplarının travanlarına kadar yükselen raflarına güzel bir nesih yazısıyla şu beyti yazıp asar :

«Dest-i gadri müstairândan ziyânım bihessab,

Ahdim olsun, âriyet hiçkimseye vermem kitap..»

demek isteniyor ki :

«Ödünç olarak alanların zulmünden hesapsız zararlara uğradım. Onun için, and içtim, artık kimseye kitap vermeyeceğim.»

F- SONUÇ

1- İslâm Dîni, okumayı, öğrenmeyi, ilim sahibi olmayı her insan için farz kılmıştır. İslâm'ın temel amacı, ilim yoluyla ilerleme ve evrimdir. Tarihsel olaylar bu gerçeği ispatlamaktadır.

Dünyamızın, bugün eriştiği uygarlık seviyesinde, Müslümanların etki ve katkılarının pek büyük olduğunu, Batılılar da kabul etmektedirler. Ortaçağ'ın başlarından itibaren kitaplar yazan, kütüphâneler kuran, ilim yuvaları vücuda getiren Müslümanlara karşılık, Avrupa'nın en zengin kütüphânelerinde, örneğin Saint Gal'da 400, Saint Vincent'da 1100 cilt kitap bulunuyordu. Nitekim, bu gerçeği dile getiren, Lübnan asıllı, büyük Amerikalı tarih profesörü Philip K. Kitti (1886) «The Arabs, A Short History, London, 1960 s: 2 Kısa Arap Tarihi» de diyor ki:

«Ortaçağ'ın başlarında insanların ilerlemesine, Müslümanlar kadar hizmet etmiş başka bir millet yoktur; Charlemagne ve büyük devlet adamlarının, kendi adlarını güçlkle yazmağı öğrendikleri devirde, İslâm öğrenciler, Aristo'yu tetkik ediyorlardı.

Oxford Üniversitesinde, vücudu yıkamanın tehlikeli bir hareket olduğu kabul edildiği bir zamanda, her birinde 400.000 den fazla kitap bulunan onyedi

büyük kütüphâneye sahip Kurtuba'daki İslâm bilginleri, günlük banyolarını zevkle yapıyorlardı.»

2- Zamanımız toplumlarının sağ-sol kısır çekişmelerden veya olumsuz birtakım etkenlerle karşı karşıya gelmesinden insanların, mutluluk denen ortamı yitirdikleri bir gerçektir. Bütün bu tatsız, hatta bezdirici olayların doğması nedenlerinin başında bilgisizliğin geldiğini çekinmeden söyleyebiliriz.

Herkes, özellikle gençler, okumak, konuların aslını, mahiyetini öğrenmek mecburiyetindedirler.

Yalnız okumak, ilim sahibi olmak yeter değildir, bildiklerimizi, eskilerin irfan dedikleri, kişiyi gerçeğe, olgunluğa ulaştırıcı güçlü, sağlam bir sezîşe erdirici seviyeye getirmeliyiz. Unutmamalı ki, her yanlış davranışın, kısa sürede onarılması, etkilerinin giderilmesi mümkündür. Bilgisizlikten doğan ve toplumda kendini taassup (bağnazlık) şeklinde kabul ettirmeye çalışan zihniyetin etkilerinden doğan kötülüklerin onarılması ise pek kolay değildir. Bir toplum, meşru bütün olanakları ve kültür kurumlarıyla, manevî değerlerini geliştirip ayakta tutamıyorsa, o toplumda her türlü kötülüğü görmek tabiidir.

Şanlı atalarımızın, günümüzdekilere kıyasla, pek çok imkânsızlıklara rağmen, büyük çaba ve fedakârlıklarla meydana getirdikleri kütüphânelerden faydalanmamız ne derecededir?

3- Gerçek ilim, insanları bölücü, ayırıcı değil, birleştirici, mutluluğa erdiricidir.

İnsanlık tarihini gözden geçirelim:

Bir sürü toplumlar, olaylar görülür. Bunların içinde acıklı olanlar, üzüntü vericiler, ibret alınacaklar pek çoktur. Bunların, gerçek nedenlerini, mahiyetlerini anlamaya kalkıştığımızda, başta insanların bilgisizliğini ve bundan doğan sonuçların olduğunu görürüz. Siyâsî ortamlar, bilim, san'at, savaşlar gibi, toplum dalgalanmalarında, en akıllı çözüm yollarını bulmak, sağduyu ve ilim sahiplerinin işidir. Bu hasleti kazanabilmek de, okumak, öğrenmek, tecrübe edinmek, temele, derinliklere inmekle mümkündür.

İşte bu gerçeğe inanan atalarımız, insanları, toplumu, bu yola sevkede bilmek için, öğretim, eğitim kurumlarıyla, kütüphâneler kurmuşlardır. Kütüphâneler, bir bakımdan kötülükleri doğurabilecek aylaklıkları önler, faydalı şeylerle meşgul olabilmek fırsat ve olanaklarını sağlar. Bizler, hiç değilse, insan olarak günümüzde artık kaybolmaya yüz tutmuş olumlu hasletlerimizden sayılan kadirbilirlik yönümüzle, büyük atalarımızı anmakla yetiniyoruz.

SÜLEYMANİYE UMUMİ KÜTÜPHÂNESİ'NDE TOPLANAN**VAKIF KÜTÜPHÂNELER**
(Kuruluş Tarihleri Sırasına Göre)

Kütüphanenin Adı	Kurucusu	Kuruluş Tarihi	Kitap Sayısı Yazma Basma	Kurulduğu İlk Yer
1- Fatih	Fatih Sultan Mehmed II	1471	5188 - 319	Fatih Camii
2- Şehzâde Mehmed		1548	109 - 12	Şehzade Camii
3- Esmihan Sultan	Esmihan Sultan	1570	554 - 59	Eyüp Medresesi
4- Mehmed Ağa Camii	Babüssaâde Ağası Mehmed Ağa	1584	145 - 59	Çarşamba Mehmed Ağa Camii
5- Molla Celebi	Kazasker Molla Çelebi	1590	146 -	Molla Çelebi Camii
6- Mesih Paşa	Sadrazam Mesih Paşa	1592	118 - 3	Eski Ali Paşa Camii
7- Sultan Ahmed I	Sultan Ahmed	1619	109 -	Sultan Ahmed Camii
8- Amca Hüseyin Paşa	Amca Hüseyin Paşa	1669	455 - 2	Saraçhane Başı
9- Çorlulu Ali Paşa	Sadrazam Çorlulu Ali Paşa	1709	385 - 2	Çarşıkapı Medr.
10- Gülnûş Valide Sultan	Gülnûş Valide Sultan	1712	66 -	Üsküdar Valde Sultan Camii
11- Şehîd Ali Paşa	Sadrazam Şehîd Ali Paşa	1715	2843 - 65	Şehzade Başı'nda
12- Damad İbrahim Paşa	Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa	1719	1153 - 28	Şehzade Camii Yanında
13- Yeni Cami (2 Kütüphane bir arada)	Sultan III. Ahmed Turhan Valide Sultan	1725	1539 - 2	Yeni Cami'de
14- Beşir Ağa	Dârü's-saâde Ağası Beşir Ağa	1745	639 - 49	Bâb-ı Ali'de
15- Âşir Efendi	Şeyh'ül-İslâm Mustafa Âşir Efendi	1748	458 - 11	Sultan Hamamı
16- Sâliha Hâtûn	Zeynelabidin Efendi zevcesi Sâliha Hâtûn	1751	177 - 5	Mesih Hasan Paşa Mahallesi
17- Hamidiye	Sultan I. Abdülhamid	1780	1504 - 48	Bahçekapı'da
18- Lala İsmail Efendi	Lala İsmail Efendi	1785	755 - 7	Hamidiye Kütüphanesi
19- Mihrişâh Sultan	Mihrişâh Vâlide Sultan	1796	447 - 93	Eyüp Camii
20- Lâleli	Sultan III. Mustafa ve III. Selim	1804	3777 - 94	Lâleli Medresesi
21- Hafid Efendi	Kazasker Hafid Efendi	1806	462 - 35	Sultan Hamamı
22- Kılıç Ali Paşa	Debbağzâde İbrahim Ef.	1806	999 - 72	Kılıç Ali Paşa Camii Medresesi

Kütüphanenin Adı	Kurucusu	Kuruluş Tarihi	Kitap Sayısı Yazma Basma	Kurulduğu İlk Yer
23- Çelebi Abdullah Ef.	Birgivi'li Abdullah Ağa	1818	403 - 40	Fatih Kadiçeşme Hânesi
24- Hâlet Efendi	Nişancı Hâlet Efendi	1818	821 - 101	Galata Mevlevi
25- Hüsrev Paşa	Sadrazam Hüsrev Paşa	1839	714 - 445	Eyüp Bostan İskelesi
26- Şeyh Mehmed Murad	Şeyh Mehmed Murad	1844	491 - 109	Çarşamba-Darü'l Mesnevi
27- Esad Efendi	Nâkibu'l-Eşraf Esad Ef.	1845	3719 - 555	Ayasofya - Yerebatan
28- Nafiz Paşa	Maliye Nazırı Nafiz Paşa	1851	613 - 722	Yenikapı Mevlevi Hânesi
29- İzmir'li Mustafa Ef.	İzmir'li Mustafa Efendi	1865	5 - 116	Mehmed Paşa Medresesi
30- Pertevniyal Vâlide Sultan	Pertevniyal Vâlide Sultan	1871	329 - 557	Aksaray Valide Sultan Camii
31- Dügümlü Baba	Kemâl Paşa	1886	24 - 847	Sultan Ahmed Dügümlü Baba
32- Efgânî Şeyh Ali Haydar Efendi	Efgan'lı Ali Haydar Ef.	1889	31 - 43	Üsküdar Valde Sultan Camii
33- Hoca Seyid - Hacı İsmail Efendi	Hacı İsmail Efendi	1893	20 - 45	Murad Molla Kütüphanesi
34- Hasan Hüsnü Paşa	Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa	1894	1052 - 416	Eyüp Boyacı Sokağı
35- Hacı Mahmud Efendi	Gidiş Müdürü Hacı Mahmud Efendi	1901	4492 - 2512	Beşiktaş Yahya Efendi Dergâhı
36- Bağdat'lı Vehbi Ef.	Bağdad Müftüsü Vehbi Efendi	1920	1639 - 601	Satınalma
37- İzmir'li İsmail Hakkı Bey	İzmir'li İsmail Hakkı Bey	1921	275 - 4110	İzmir
38- Hüseyin Kâzım Bey	Evkaf Nâzırı Hüseyin Kâzım Bev	1932	10 - 378	Hacı Selim Ağa Kütüphanesi
39- İhsan Mahvî Bey	Öğretmen İhsan Mahvî Bey	1935	8 - 309	Hacı Selim Ağa Kütüphanesi
40- Müteferrik	Muhtelif kimseler	1946-54	89 - 441	Hacı Selim Ağa Kütüphanesi
41- Mustafa Efendi	Reisü'l-Küttâb Mustafa Efendi		1203 - 13	Sultan Hamamı
42- Süleyman Sırrı Ef.	Kazasker Kasidecizâde Süleyman Sırrı Efendi		470 - 554	Sultan Hamamı
43- Hafız Ahmed Paşa	Vezir Ahmed Paşa		36 -	Fâtih

Kütüphânenin Adı	Kurucusu	Kuruluş Tarihi	Kitap Sayısı Yazma Basma	Kurulduğu İlk Yer
44-Zühdü Bey	Divân-ı Muhasebât Reisi İsmâil Zühdü Bey		118 - 612	Yenikapı Dergâhı
45- Feyzullah Paşa	Doktor Feyzullah Paşa		- 360	Yenikapı Dergâhı
46- Şâzeli			117 - 43	Unkapanı Şaze Tekkesi
47- Murad Buhârî			309 - 39	Eyüp, Belhi Dergâhı
48- Hasip Efendi			33 - 502	Eyüp, Hasip Efendi Dergâhı
49- Uşşâkî			32 - 25	Samatya Uşşak Tekkesi
50- Muhtelif	Selim Ef., İsmâil, Osman Ağa, Sinan Paşa vb.		764 - 883	Bala ve Gümüş-hane'li Tekkeleri
51- Serez	Abdurrahman Ağa		2136 - 5048	! Kurşunlu Medresesi Serez
52- Karaçelebizâde Hüsameddîn Efendi	Kazasker Hüsâmeddîn Efendi		362 -	
53- Kadızâde Mehmed Efendi	Kadızâde Mehmed Ef.		567 -	Şehzâde Camii
54- Kadızâde Burhâned-dîn Efendi	Kadızâde Burhâneddîn Efendi		33 - 236	Şehzâde Camii
55- Gazanfer Ağa	Öğrenciler		120 - 5013	Gazanfer Ağa Medresesi
56- Hidiv İsmail Paşa	Hidiv İsmail Paşa		1 - 309	Emirgân
57- İd Mehmed Efendi	Türkistan'lı İd Mehmed Efendi		4 - 290	Zincirlikuyu Üçbaş Medresesi
58- Harput Eski Halkevi	Harput Halkevi		444 - 10	Harput (Elâzığ)
59- Tâhir Ağa Tekkesi	Behçed Efendi		143 - 750	Satınalma
60- Mahmud Paşa	Sadrazam Mahmud Paşa		366 - 31	Mahmud Paşa Medresesi
61- Rüstem Paşa	Sadrazam Rüstem Paşa		166 - 23	Rüstem Paşa Medresesi
62- Yusuf Ağa	Kapıcıbaşı Yusuf Ağa		372 - 5	Üsküdar Mihrimâh Camii
63- Şeyhü'l-İslâm Esad Efendi	Şeyhü'l-İslâm Esad Ef.		201 - 47	Çarşamba Medresesi
64- Servili	Kasapbaşı Mustafa Ağa		232 - 93	Servili Medrese
65- Gelibolu'lu Tâhir Ef.	Gelibolu'lu Tâhir Efendi		26 - 79	Çarşamba, Darü'l Mesnevî

Kütüphânenin Adı	Kurucusu	Kuruluş Tarihi	Kitap Sayısı Yazma Basma	Kurulduğu İlk Yer
66- Mehmed Murad - Mehmed Arif	Mehmed Murad -Mehmed Arif		189 - 88	Çarşamba, Darü'l Mesnevî
67- Hâşim Paşa	Ali Haydar Bey		101 - 4	Hacı Selim Ağa Kütüphanesi
68- Âsâr-ı Cedîde	Muhtelif Kimseler		161 - 2144	Hacı Selim Ağa Kütüphanesi
69- İbrahim Efendi	Hâfız-ı Kütüb İbrahim Efendi		455 - 482	Fâtih Camii
70- Tırnova'lı	Tırnova'lı Mehmed Hilmi		286 - 1676	Fâtih Camii
71- Abdülgânî Ağa	Dârü's-Saâde Ağası Abdülgânî Ağa		- 291	Fâtih Camii
72- Teberrular	Muhtelif kimseler		77 - 493	Fâtih Camii
73- Eyüb (Hz. Hâlid)	Fâtih Sultan Mehmed II		191 - 73	Eyüp Camii
74- Beşir Ağa	Dârü's-saâde Ağası Beşir Ağa		191 - 6	Eyüp, Baba Haydar Mahallesi

**İSTANBUL MİLLET KÜTÜPHÂNESİ'NDE TOPLANAN
VAKIF KÜTÜPHÂNELER**

Kütüphânenin Adı	Kurucusu	Kuruluş Tarihi	Kitap Sayısı Yazma Basma	Kurulduğu İlk Yer
1- Feyzullah Efendi	Şeyhü'l-İslâm Feyzullah Efendi	1700	2198 - 90	Fâtih Medresesi
2- Hekimoğlu Ali Paşa	Sadrızam Hekimoğlu Ali Paşa	1733	947 - 179	Ali Paşa
3- Cârullah Efendi	Müderriş Cârullah Ef.	1734	2129 - 94	Fâtih
4- Selimiye (Pertev Paşa)	Mülkiye Nâzırı Pertev Paşa	1836	687 - 185	Üsküdar, Selimiye
5- Ali Emîrî	Ali Emîrî Efendi	1916	3371 - 14485	Emiri Kütüp.

**TOPKAPI SARAYI KÜTÜPHÂNESİ'NDE TOPLANAN
VAKIF KÜTÜPHÂNELER**

1- Revân Köşkü		2018 - 60
2- Bağdat Köşkü		469 - 25
3- Hazîne		2022 - 978
4- Mehmed V	Tiryal Hanım	226 - 904
5- Emânet Hazînesi		3160-14
6- Medîne		566-
7- Koğuşlar		2070 - 54
8- Ahmed III		4762-204
9- Muhtelif		2509-3106

MÜSTAKİL (BAĞIMSIZ) VAKIF KÜTÜPHANELER

AÇIKLAMALAR:

Kütüphânenin Adı	Kurucusu	Kuruluş Tarihi	Kitap Sayısı Yazma Basma	Kurulduğu İlk Yer
1- Köprülü	(Köprülü Ailesi) Mehmed ve Fazıl Ahmed Paşalar, Mehmed Âsim Bey	1661	1624 - 22	Divanyolu
2- Ayasofya	Fâti̇h Sultan Mehmed II	1740	4863 43	Ayasofya Camii
3- Âtîf Efendi	Defterdar Âtîf Efendi	1741	2585 - 287	Şehzadebaşı
4- Fâti̇h Camii	Fâti̇h Sultan Mehmed II	1742	5141 - 307	Fâti̇h Camii yanı
5- Nuruosmaniye	Sultan Osman III	1755	4852 - 82	Nuruosmaniye Camii
6- Veliyyüddîn Efendi	Şeyhül-İslâm Veliyyüddîn Efendi	1768	3231 - 55	Beyazıt Kütüp.
7- Râgıp Paşa	Sadrazam Koca Râgıp Paşa	1762	1255 - 257	Lâleli - Koska
8- Murad Molla	Kazasker Murad Molla	1775	1831 - 14	Fâti̇h - Çarşamba
9- Selim Ağa	Selim Ağa	1781	1261 - 38	Üsküdar, Attaşı
10- Bayezid, Umumî Devlet Kütüphânesi Kütüphâne-i Osmanî - Maarif Kütüphânesi)	Maarif Nezâreti	1882	6787 - 28072	Bayezid
11- Süleymaniye	Evkâf Nezâreti	1924	1041 - 67	Süleymaniye
12- Belediye	İstanbul Belediyesi	1931	496 - 40310	Bayezid
13- Şemsi Paşa	Millî Eğitim Bakanlığı	1953	2952 - 8820	8820 Üsküdar, Şemsi Paşa
14- Hakkı Tarık Us	Gazeteci - Yazar Hakkı Tarık Us	1965	20000	Bayezid

1- Süleymaniye, Kanunî Sultan Süleyman (1496-1566) tarafından bir külliye olarak yaptırılmıştır. 1557 yılında tamamlanan bu külliye, başlangıçta bir kütüphane kurulmamış, ancak vakfiyesinde, kitap tedarikinde ne yapılacağı belirtilmiştir.

3 Mart 1923 gün ve 430 sayılı «Tevhîd-i Tedrisat Kanunu» ile, medrese, mescid, tekkelerde bulunan 80 kadar kütüphânenin kitapları Süleymaniye Umumî Kütüphânesine katılmıştır. Bu şekilde 70.000 den fazla yazma eser toplanmıştır. Süleymaniye'nin, kütüphâne olarak ilk nüvesi, 1715-2 yılında Sultan Mahmud I (1696 - Pad. 1730-1754) ve Sadrazam Köse Mustafa Bahir Paşa zamanında, Süleymaniye Camii içinde kurulmuştur. Sonradan 1918 de Süleymaniye Medresesi'nde kurulan Umumî Kütüphâneye nakledilmiştir.

2- Osmanlı Devleti zamanında, büyük, küçük kurulan vakıf kütüphanelerin sayıları, ikiyüze yaklaşır. Bu kütüphanelerin çoğu Cumhuriyet devrinde Süleymaniye, Millet, Topkapı gibi kütüphanelerde birleştirilmiştir. Çizelgede, bu kütüphanelerin ilk kurucuları, kuruldukları tarih, kitap sayıları ve yerleri belirtilmeğe çalışılmıştır. Ancak, bu konuda kesin bilgiler ve sayılar elde etmek pek güçtür. Müstakil kütüphaneler de ayrıca çizelgede gösterilmiştir.

3- Bazı kütüphanelere sonradan adları bilinmeyen hayırseverler tarafından bağış yoluyla vakfedilen kitaplar da haylidir. Bunların da kesinlikle tesbiti mümkün olamamıştır.

4- Sultan Abdülhamid II (1842 -1918) in emriyle, 1884 de İstanbul kütüphanelerinin katalogları yeniden ve düzenli bir şekilde hazırlanmağa başlanmış, 1885 yılında, 64 kütüphanenin katalogları 40 cilt halinde bastırılmıştır. (Sonradan bulunan bir ciltle katalog sayısının 41 olduğu anlaşılmıştır.)

Kuruluş tarihleri tespit edilemeyen kütüphaneler çizelgeleri sonlarına alınmıştır.

KAYNAKLAR

A. TÜRKÇE KAYNAKLAR

Adıvar, Abdülhak Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul, 1970

Adıvar, Abdülhak Adnan, **Tarih Boyunca İlim ve Din**, İstanbul 1969

Ahmet Hilmi, **İslâm Tarihi**, İstanbul, 1974

Akgün, Zerrin, **İlim Bakımından İslâmiyet**, Ankara, 1955

Altunsu, Abdülkadir, **Osmanlı Şeyhülislâmları**, Ankara, 1972

Aytaç, Kemal Doç. Dr, **Avrupa Eğitim Tarihi**, Ankara 1972

Bammat Haydar, **İslâmiyet'in Manevî ve Kültürel Değerleri**, Ankara, 1963

Belâzûrî, **Futuhu'l-Buldan**, 2 C, İstanbul, 1955, çev. Zakir Kadiri Ugan

Conk, Cemil, **Kur'ân'dan Hikmetler**, İstanbul, 1955

Cunbur, Müjgân, **Yusuf Ağa Kütüphanesi ve Kütüphâne Vakfiyesi**, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 1, sayı, s. 203-217, Ankara, 1963

Dağ, Mehmet; Öymen Hıfzırahman, **İslâm Eğitim Tarihi**, Ankara, 1974

Dener, Halit, **Süleymaniye Umumi Kütüphanesi**, İstanbul 1957

Devlet İstatistik Enstitüsü, Millî Eğitim İstatistikleri, 1959 -1969

Diyanet İşleri Başkanlığı, **Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı**, Ankara, 1973

Diyanet Dergileri

Doğrul, Ömer Kıza, **Kur'ân Nedir?** 2. Baskı, Ankara, 1967

Ersoy, Osman Prof. Dr., **Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler**, Ankara, 1959

Gökmen, Muzaffer, **Evinizin Kütüphanesi**, İstanbul, 1986

Gökman, Muzaffer, **İstanbul Kütüphaneleri Rehberi**, 4. Basım İstanbul, 1954.

Hamidullah, Muhammed, **Kur'ân-ı Kerîm Tarihi**, Çev. Mehmet Sait Mutlu ve Macit Yaşaroğlu, İstanbul, 1965.

Hayat Aile Ansiklopedisi, 2. C. İstanbul.

Hunke, Sigrid, **Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi**, İstanbul, 1972, çev. Servet Sezgin.

İslâm Ansiklopedisi, 1-13 C. İstanbul, 1950 – 1974.

- Keskiođlu, Osman, **Kur'ân Tarihi**, İstanbul, 1953
- Köprölü, Fuat (W. Bartold), **İslâm Medeniyeti Tarihi**, 2. Baskı, Ankara, 1963
- Meydan Larousse**, 1 - 12 C, İstanbul, 1969 -73
- Mufassal Osmanlı Tarihi**, 1-6 C. İstanbul, 1958
- Öymen, Hıfzırahman Raşit, **Dođulu ve Batılı Yönü ile Eğitim Tarihi**, Ankara, 1969
- Padover, S.K., İslâm Kütüphaneleri (Muslim Libraries) (çevirenler: Osman Ersoy, Özer Soysal, A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. I, sayı 1, s. 275-295, Ankara, 1963)
- Pazarlı, Osman, **İslâm'da Ahlâk**, İstanbul 1972
- Sevük, İsmail Habip, **Avrupa Edebiyatı ve Biz**, 1-2 C. İstanbul 1940
- Şar Selahaddin, **İslâmî Bilgiler Ansiklopedisi**, İstanbul 1969
- Turan, Osman Prof. Dr., **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Ankara, 1965
- Türk Kütüphaneciler Derneđi, Bültenleri (Bütün Ciltleri)
- Türk Kültürü Dergisi Koleksiyonları
- Taberi, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, 2. Baskı, 1 - 6 C. İstanbul, 1966, çevirenler: Zakir Kadiri Uđan ve Ahmet Temir
- Unat, Faik Reşit, **Hicrî Tarihleri Miladî Tarihe Çevirme Kılavuzu**, Ankara, 1959
- Ülkü, Hayati, **Muhtasar İslâm Tarihi**, 2. C. İstanbul, 1973
- Will Durant, **İslâm Medeniyeti**, İstanbul, 1974, çev. Orhan Bahaaddin Yurdadođ, Berrin (T.D.K.) Doç. Dr., **Kitaplık Bilim Terimleri ve Sözlüğü**, Ankara, 1974

B. YABANCI KAYNAKLAR

- Durant, Williams James, **The Story of Civilisation**, Part IV, The Age of Faith, Newyork, 1954
- Hunke, Sigrid, **Allah's Sonne über dem Abendland**, Stuttgart, 1971
- James Westfall Thomson, **The Medieval Libray**, New-York, 1957
- Sarton, G.A.L., **Introduction to the His-tory of Science**, 5 Toms , Washington, 1968
- The New Encyclopaedia Britannica, in 30 volumes, U.S.A. 1974, Macro-paedia, volume 10
- Toderini, M.L. Abbe, **De la Litterature Des Turcs**, Paris, 1789
- Webster's Biographical Dictionary, Springfield, U.S.A., 1972